

Պրոֆ. Ա. ՏԵՐԵՍԵՐՅԱՆ

399

ՀԱՅՈՑ ՆՈՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

XIX—XX դ. դ.

(աղագրված դասախոսություններ)
ձեռագրի իրավումբավ

ՊՐԱԿ III

ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՅՈՑ ՆՈՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ

891.99.09. ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

XIX-XX դ. (ՍՂԱԳՐՎԱԾ ԴԱՍԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ)

ՏՏՁԳԱՀԱՆՑԻ 1282 թ.

Հ. ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ

I

Հովհաննես Թումանյանը գրականության պատմության ասպարեզ իջակ գրերե միաժամանակ Հովհաննես Հովհաննիսյանի հետ։ Բայց մեր ժողովրդի մեջ բանաստեղծն իր գրական բեմելի առաջին տարիներում շատ ավելի քիչ հողակ եր կայելում, քան Հովհաննես Հովհաննիսյանը։

Ինչով պետք ե բացատրել այս յերեվոյթը։ Մեր գրականության պատմության մեջ այս յերեվոյթը բացատրվել ե նրանով, վոր իբր թէ Հովհաննես Թումանյանի քնարն սկզբնական շրջանում ազգագրական թեքում ե ունեցել և այս թեքում պատճառով նա ավելի քիչ ուշադրություն ե գրավել։

Բայց պետք է ասել, վոր սա միակողմանի բացատրություն է։ Ֆիզուե, Թումանյանի մեծությունը նրա ժողովրդայնության մեջ է։ Մենք տեսնում ենք, վոր այս ժողովրդայնությունից կերպ շի նաև Հովհաննես Հովհաննիսյանը։ Մենք տեսնում ենք, վոր մեր այս յերկու բանաստեղծներկ ել ժողովրդին մոտիկ արվեստ են տալիս։

Այնուամենայնիվ Թումանյանի մատ վորոշ գեմոկրատական գաղափարներ շատ ավելի սուր ձեվով են դրված, շատ ակեր մարտական յեղանակով են բացահայտված։

ի հարդեն, Հովհաննեսիսանել դեկտ եր բորժուական
կարգերից, շարիկմիք : Նա յեւ Թումանյանի պես հանդիս
յեկայ քաղաքական ռեակցիոնի Տամանակ, շարիկմիք կա-
տաղի Հնջման շրջանուու: Իսկ այս հնջման դեմ Հովհան-
նեսիսի խոսքն այնքան էլ բացահայտ և սուր չեր, ինչպէս
զոր Թումանյանի խոսքը: Յեզ հենց այս պատճառով էլ հա-
կասէն բորժուական քննադատությունն աշխատես Թուման-
յանին և տվերի տակ թողնել:

Անդ վոզ միայն վոտանավորների մեջ, այս իր հրա-
պարագախոսական և քննադատական գրվածքներում Թու-
մանյանը քերան է հանդիսանում մեր Տողովրդի այն տար-
րերին, վորոնք խիստաբորեն Տառածում եյին բորժուակիայի
և շարիկմիք դեմ: Յեզ հենց այս յերեվուսիքի պատճառով
էլ մեր գրական քննադատության մեջ Հովհաննեսիսը
պաշտպանվում եր Տողովրդասեր քննադատների կողմից,
այնպիսի Տողովրդական գրողի հողմբոյ, ինչպիսին եր Պա-
պարոս Աղայանը:

Դապարոս Աղայանը Թումանյանի առաջին պաշտպաննե-
րից եր, նա վողջունեց Թումանյանի մուտքը՝ գրականության
մեջ և Շիրվանցադիքի հիշողությունները նկատի առնելով
պետք ասել, զոր Թումանյանը յեղել է Դապարոս Աղայանի-
սանը՝ գրական աշակերտը:

Այնուհետեւ այս պայքարը Թումանյանի շուրջը մեր
ամբողջ գրականության պատմության մեջ Տավալվել է: Թումա-
յանը յեղել է մի դեմք, վորին պետք եր կամ Գամակրել կամ
առել: Նրա նկատմամբ շեր կարելի անուարբեր լինել, վորով-
նետեվ նա հասարակական-քաղաքական խնդիրները շատ

պարզ եր գոտնում և պահանջվում եր, վոր քննադատը
կողմեռուցի կամ իր հետ լինի կամ իր գետ։ Յեզ, վերջու-
թես, Թումանյանը դատում է գետիկատական խաչերը
բրոշակակիրը, այսինքն այն խաչերի, վորով կյանք դուր
գալով՝ արդեն ակնեց եյթ պայքարել արդու անարդար կործա-
րի գետ։

Յեզ ահա հենց այդ Տարածակ Թումանյանին իր պաշտ-
պանության տակ և առնում այնպիսի մի խոզոր դժմք, ինչ-
պիսի և Սանկան Շետումյանը։

Ինչ ձեմերով եր ուզում բարժուական քննադատությու-
նը վարկարեկը Հովհաննես Թումանյանին։ Ինչ հիմնա-
կան դժուուցյուն կար նրա գետ։

Ամենից առաջ ուզում եյթ ցույց տալ, վոր Թուման-
յանը անցած գնացած կյանքը Մեծարողներից մեկնել; Նրա
մասին գրված ուսումնասիրություններ։ Մեկը վեճիպահը և
«Անցյալի Մեծարանք»։ Ցույց և արվում թե Հովհաննես
Թումանյանի դրվագները։ Կպատակ ունեն անցյալը Մեծարե-
լու։ աշխատում են նրան բնորոշեն իբրեւ նահապետական
կենցաղի յերգիլ։ «Ո Տարկե այսպես ասելով կամ գրելով՝
նրանք շեն ուզում հասկանալ ենոյն Թումանյանը մեծագոյն
ոճաւիրու և և առաջի և ճշմարտացի կերպով նահապետա-
կան կենցաղը, այդ կենցաղի բոլոր կողմերը։ Տաւով նա-
հապետական կենցաղն իր բոլոր կողմերով։ Տաւով թե Շե-
մարտում և, այլեվ քննադատում։ Հենց այն, վոր նա-
անցյալը վորոշ շափով ոթյեկարիստացնում և, տալով այդ
անցյալի թերև գետ կողմերը, մենք տեսնում ենք, վոր
նահապետական այս յերգիլ կողքանը խոսում և այդ նա-

հապետական կյանքի աղաղակող բացերի մասին։ Որինակ
աղաթի մասին։

Անուշի ամբողջ տրագեդիան հենց այս աղաթի ժե-
տեվանքով եւ տեղի ունենում։ Նա դեմ է անշափահասների
ամուսնությանը, որինակ Մարոյի ամուսնությանը։ Առ հա-
սարակ դեմ է կնոջ ստրկացմանը, շխոսկանությանը,
հարեմական կյանքին, և այլն, և այլն։ Իյս բոլորը Հով-
հանես Թումանյանը իիստ կերպով քննադատում են իր
Անիձած հարս» լեզենդի մեջ։

Իյս բոլորը չուցի, վոր Թումանյանին յեր-
բեք չի կարելի բնորոշել՝ կորպե, անցյալը մեծարող կամ
նահպետական կարգերի վեա սիրահարված բեկ։ Բայց,
ի հարկ ե, ամելի իիստ վերսբերմունք լիբերալ քննադա-
տությունը յուց տվեց այն համանակ, յերբ կամենում եր
ապացուցել, թե Թումանյանը մի անտարբեր պառնասական
յերգին ե, վոր կյանքի ցավերը, ուասությունները նկատում
ե վերին աստիճանի սառնասորու կերպով, միայն կողքին դի-
տելով։ Այդպիսի քննադատներից մեկն ե Լեռն, վորն աշ-
խատում ե յուց տալ թե Թումանյանի մոտ ընթերցողը չի
տեսնում վորելի դժգոհություն գյուղական կյանքից։

Հարկավ, այս կարծիքն ել հիմնականում սիսալ ե։
Թումանյանը բարձր արվեստագետ է, նա խոսում է գե-
ղարվեստական պատկերների միջոցով, նա խոսում ե իր
նշանավոր տիպերի լեզվով, նրան խորրի են մերկանդամ
ճիշերը։ Յեվ ահա հենց այս տեսակետից ել, պետք է ասենք,
վոր Թումանյանի բարձր արվեստը լիբերալ քննադատության
կողմից թերագնահատվել ե։ Նրա տիպերը բարձր փոր ու դիմ-

յական շեղագուցք ամպատի էն, մի-քա, լորձ ազ-
բառաւ և թերապւետի լիքու քենացառընչը :
Երա կրթական պատկանությունը համարվություն ունի, զոր
կար, ունեած նոր առաջ զգացնել և անդեմ զգին, զոր
թշու թէ նոր առաջ անշաքանչ ամբողջը ամեն կենցան
է, բայ առաջ անձնայությունը :

Եթե հանգամանքը, զոր համարվածը զոր և անմա-
րաս, սկսուր բանեց, որ համար անունն ու անուն-
ան հաշվածները բարեկար են անհամար զենքերի ու
դույմերի : Բայց, թէ հարկ է, թօսանակը լուծացնել և սե-
ղան և այդ բնորոշերու և այս նման և պահպատ
պահանջնեան մեջ ժաման խոր սեպայաներին : Տես
զոր Բայրութի առ զոր և անմար : Բայրութ կ լիբան և ան-
նունքան կունցաւ մի մեռուղութ եւ, ինչու հումանակ
առ հայր կամ կենց բաներ :

Թումանյանի մատ կոչ Ծերտ գիշաւոր հեռուները,
ամեն զար անցաւ առկրուցակերն, լեռքքքական հերունե-
րը, զորուք հանուն ին զարին մի քանի խորով, վերին
անտառնի վերանագրութ էն : Արքան - « Անուշ » - ի
մեջ հանդես է գալիս մի ծերունի : Կորը շատ քանչաղ,
զոր սահման կերպով և կիսալու և մեծ գանձարայաց նկա-
րագրութ է : զոր Անուշին փարսրին : Բայց մենաւու եք,
զոր այս ծերունի կենցանի մարդ է, չնայու թօսան-
յանը նու անունը չի ուսիր, այլ հանդես է բերու
պորտեա ծերունինին ընթացացնում, զորի մեջ յուրա-
քանչուուր Տեր կարու և զանել իր զեմքը :

Թումանյանի մատ ծերունին հրշեցնութ և Անուշ-

կյանի «Դեպուցի մեջ Գիքոն, վորը նույնպես բավական անվարժ լեզվով է խոսում, դժվարությամբ։ Իսկ Յերը շատ ավելի ռեալական է, քան վորելի շատ սահուն կերպով կիրախոփայող մի ուրիշ Յերունի. որինակ - Միրաքյանի «Եալվարի վորո» պոեմի մեջ մի Յերունի, շատ կիրախոփայական կերպով է խոսում և շատ սահուն լեզվով, բայց վերջի վերջու Թումանյանի այս Յերունին իր քշախոսությամբ, դժվարախոսությամբ շատ ավելի կենդանի յէ, քան Միրաքյանի պերճախոս Յերունին։

Աս չույց ե տալիս, վոր Թումանյանը վորպես խոչոր ենալիստ կարողանում է իր ու՝ պերը բարձրացնել բարձր կիրախոփայական սիմվոլիկ աստիճանին։

Բայց Հովհաննես Թումանյանի քննադատների մեջ ամենից կատաղին և Թումանյանի նկատմամբ Ժիտական վերաբերմունք չույց տվողը Հովհաննես Գնունին է, վորը ուստեղեն լեզվով մի ուսումնասիրություն է լուս ընծայել Նորագոյն հայ պոեյտայի մասին և Թումանյանի նկատմամբ վերին աստիճանի խստապահանջ է յեղել և անարդարացի։

Գնունին պնդում է, վոր Թումանյանի բոլոր պոեմաների մեջ, անխորի, բացակայում է ռեալ մարդը։ Նրա բոլոր հերոսներն, ասում ե Գնունին, շինձու մարդիկ են և բոլորն ել ասում և խոսութ են հեղինակի ոխտպաներով։

Մինչդեռ մենք գիտենք, վոր յերբ վոր Թումանյանն արդեն ուսումնասիրվում է գիտականորեն կամաց կամաց ի հայտ ե բերվում նրա տիպերի նկատմամբ, վորոնք վոր կյանքի մեջ գոյություն են ունեցել։ Յեթ տեսք հրա-

շուրջուներ գրող հեղինակներին հիշենք, վորոնք Թումանյանին մոտ են յեղել, նրանք արվեստադեսի կյանքը տալով և նրա կյանքին ըազ ճանոր լինելով՝ չուց են տալիս, վոր Թումանյանը իր բոլոր տիպերը մշակելու ժամանակունեցել ե այդ տիպերի նախատիպերը, այսինքն պրոտոտիպերը: Թումանյանը բազմաթիվ մարդկանց նկատի առելով, բոլորին մի հայտարարի յէ բերել և այդ բոլորի դձերն ընդհանրացրել մի տիպի մեջ, այսինքն Թումանյանն իր տիպերի վրա աշխատել է բոլոր խոշոր գրողների պես, վորոնք տիպի վրա աշխատում են այնպես, ինչպես արձանագործը արձանի վրա: Նախ նա անձերն ե ուսումնասրել, նրանց կյանքը հաշվի առել, նրանց պայքարը և այդ բոլորը ի մի բերելով՝ ստեղծել ե մի գեղարվեստական պորտրետ, վորն իբրեւ նիստ դարձել ե զատերի մեկը:

Անցյալում փորձ ե արվել բնորոշելու Թումանյանի ամբողջ ստեղծագործության ուզն ու ճոճը: Աշխատել են տալ՝ ինչպես կատեր Բելինսկին՝ Թումանյանի տաղանդի հիմնական պաֆուսը: Յերկու փորձ արժե հրշատակել: Կոազին փորձը կատարել է Փիլիպոս Վարդավարյանը, վորը Թումանյանին անվանել է «թախիճի յերգիչ» Յերկրորդ փորձն արել է Հեռն, լորր Թումանյանին անվանել է «լեռան յերգիչ»:

Դալով առաջին բնորոշմանը՝ պետք ե ասել հետեւյալը. Թախիճ կա Թումանյանի ստեղծագործության մեջ: Ինք Թումանյանը իր յերկերի ձողովաճուն բայ ե անում «նախերգանք» հատվածով, վորի մեջ իր թախիճի մեջությունն ե շեշտում: Թումանյանը պատմում է մի առակ Մոլա Նասրադինի առակներից, վորով ուզում ե իր թախիճուն լի-

Եթից առ առաջ է ու Անգլ առաջ է Թի պատճենը,
Հայութ ու անշարժ։ Եթով հայութ է թի Անգլ պատճեն
չեմ զնուի անդամութ, առաջ է, չեմ ուղարկուի կոր Հայութ
պատճեն անշարժ։ Եթով յեւ ու Թալիստան այս անշարժ պատճեն
էր։ Եթու անդամութ համար չեմ առաջ առաջ է թի Անգլ
պատճեն յերգի չեմ պատճեն յես առաջ առաջ է, թոյ անց-
նի մեր կյանքի այսուհետեւ, Եթով յես կորեն ուրախ յեր-
գիր ։ Բայց պարզ է ենու այս այսուհետեւ պատճեն իւս մշա-
տախու իւս, ուստի յեւ անշարժ ուրախ յերգի գրեց պատճեն։

Պարզ է առաջ, ոյս Թումանյանի իր Համաց երգի ։
Մեկի թի Փիլիպոս Ըստ այսուհետեւ այս բնորոշական օնդին
ուրախ այսուհետեւ գրական կոյն էր, զար Հայութայի այսուհետեւ
հիշու է առաջ, ոյս թի թի թարիքի յերգի է։ Խոյս և այ-
սու այս բնորոշ համաց երգ, մեզ թվուի է, զար այս ԲՇ-
Հորոցուն ւեմ չեմ, չի կարեն Թումանյանին ամբողջու-
թին թարիքի յերգի անվանելու։ Հիշու է երա այս թարիք
իւս, յերբ նու տախու է զյուղի ովքուր կյանքի Եկուրոցիուր
ըստ Միաժամանակ նա ունի բուռ սավաննայուն մեր
Ժողովուրդի ապագայի նկատմամբ։ Եեւ չի պահանջուս Ա. Հայու-
թի, կոյ Թումանյանի քշար անվանում է զգարդադիւն։

Դաշտ ու եռան յերգի ու բնորոշանք, պես է առեք
Տեսելուս ու զար ինչուի Թումանյանը մեր բնորոշուր կոյ-
գանցուրեւ կրա գրի տակ նոյ աշխարհը կեծունի զուու
է առաջ։ առաջին անգամ նոյ քրո մեր արտօն ու անցու-
տանք, մեր լեռն ու եռո զուեւ էն իրենց հոյսիքա պահ-
կերացուր, բայց և այնպէս. պայտ է Թումանյանին, միութ-
յան բնորոշ յերգի անվանելու։ ուս է, Միակողմանի բնորոշուր

Այս բնորոշումը հեռն տալիս է Թումանյանին, չուց տարու համար վոր լեռան նկարագրութեամբ նրան հաջողվում է, իսկ մարդու նկարագիրը չի հաջողվում վերջի վերջու այս գովասանքը բանաստեղծի համար դառնում է պարսավանք, վոր նա չի կարողանում բնության մեջ յեղած մարդուն նկարագրել, և յերգել այնպես, ինչպես վոր նա կա: Հեռի կարծիքով Թումանյանը բնության յերգիշ է, միայն իր ստեղծագործության առաջին շրջանում, յերբ նա / հեռյի կարծիքով / նկարագրում է գյուղը և գյուղապետն: Յեզ 1904թվին իր «Ռուսահայ գրականության» պատմության մեջ հեռն գրում է, վոր Թումանյանը հեռացել է բնությունից և գյուղից և դարձել է սենյակի բանաստեղծ, վոր հանգեր է հյուսում և վու թե ստեղծագործում:

Խետը չի ուզի, վոր այս կարծիքը սխալ է, վորովհետեւ հեռյի այս տողերը գրելուց հետո Թումանյանը տվել է մեր գրականության համար անմեռ գեղարվեստական գործեր. ինչպես որինակ՝ «Սասունցի Թավիթ»: Հեռյին, գլխավորապես, խիստ է յերգիծաբան Թումանյանը, վորը գրել է իր «Պոետնու մշաման» և շատ խիստ պատաժանել է հեռների քննադատությանը: Իսկ հեռն սրանից հետո «Գրականության պատմության» մեջ ըրանից վրեժ է լուծում, այնպես, ինչպես Փափազյանից, յերբ նա գրում է իր «Եմմա» վեպը:

Պետք է ասենք, վոր շիբերալ և մանր բուրժուական օննադատությունը թերագնահատում եյին նայել Հովհաննես Ցումանյանի լիրիկայի արժեքը: Հիրիկայի արժեքը թերագնադատվում է մի շատ անճիշտ տեսակետի պատճառով: Թումանյանին հիմնականում համարում են եպիկ. և վորովհետեւ

նա եսիկ բանաստեղծ եմ, սրանից յեղակացնում են, վոր
նա չի կարող լինել հաջող լիրիկ, իսկ մենք գրանք և
պնդում ենք, վոր թումանյանը բավմաժանը գրող ե:

Նրան միաժամանակ հաջողվել է վոր Միայն եպիկան,
այլև լիրիկան, գեղարվեստական արժակը, յերգիծաբառնո-
թյունը. Նույնիսկ նա քննադատության և հրապարակախո-
սության մեջ ել վորոշ արժեքներ և ատեղջել: Մանավանդ
նրա քննադատական հոդվածները ցույց են տալիս, վոր բա-
նաստեղջն ունեցել ե և զատ լորջ քննադատական տաղանդ,
և յեթե նրա այս ուղղությամբ ունեցած հոդվածներն առանձ-
նակի և առանձին գրքով հրատարակվի՝ այնպես, ինչպես
ուսուական գրականության մեջ կա «Պաշկինը-քննադատ»,
միկ մռու ել վերնագրվի «Թումանյանը-քննադատ», կը տես-
նենք, վոր բավական արօնեքավոր գործ են ներկայացնում այդ
հոդվածները:

Հասկապես պետք ե ասենք լիրիկայի մասին, թե՝ իմա-
տերն իրականությանը շեն համապատասխանում: Թումանյանը
մեր լավագույն լիրիկներից մեկն ե և վերջի մերդու նրա
այնպիսի վորանակուրոց, ինչպիսին ե «Համերդը» կամ
քառյակները, մեռչ են մեր լիրիկական բանաստեղջու-
թյան համար վորպես անգնահատելի բարձունքներ:

Հետո առաջի, կարեվոր է նկատել, թե ինչ ամերաբեր-
մունք ունեցավ բորժուական քննադատությունը. Թուման-
յանի մոռուցոց այնուհետեւ նկատմամբ՝ այսինքն նրա ստեղ-
ծագործության շնչին և վոգուն:

Նույնիսկ այս բաժինը, Թումանյանի մռու թերագնանալովնելի:
Թումանյանն իր բոլոր այս թերագնանալովներին պատա-

իսանել և մի ուժեղ և տաղանդավոր գործով-քննադատական
հոդվածով, վորի վերնադիրն է «Հայոց Դրամբյանիշմը և յնա».

Դրամբյան անոնով մի քննադատ աշխատել է կոյզ տակ,
վոր Թումանյանը մողովրդական ստեղծագործությունից ոգուր-
վել է կորոյքն. նա վերցնում է միայն բարբառով պատ-
մրվածքները, վերածում գրական լեզվի և այստեղ վորեւ
մշակում տեղի չունի: Այսինքն, ըստ Դրամբյանի, կարծէս
թե Թումանյանը մի խողովակ է, վորի միջով թագովում ե-
ժողովրդական անգիր բանաստեղծությունը: Ըստ Նրան՝ Թու-
մանյանը գրավում է մի շատ կրավորական և յերկրորդա-
կան, յերրորդական բանաստեղծի տեղ:

Թումանյանը շատ հաջող պատասխանել է Դրամբյանին,
վոր ինքը նախքան վորեւ մողովրդական յերկ գրականի
վերածելը՝ ձեռքի տակ ունենում է այդ յերկի մի շարք վա-
րիանտները և գրելուց առաջ այդ վարիանտները, ինչպես
հարկն է, հետազոտում է, ուսումնասիրում, մշակում: Թու-
մանյանը ասում է. «Յես մի ծտի մասին հեթիաթ գրելու հա-
մար հարյուր հեթիաթներից եմ ոգտվում: Յես շատ զգուշ
եմ յեղել իմ ծտի վերաբերյալ, իսկ իմ քննադատները
այսպիսի զգուշություն ել շեն հանդես թնրում իմ վերա-
բերյալ. յես մի ծտի շատը ել նրանց համար արժեք չունեմ»:

Նոյն թերագնահատումը ցոյց է տվել և հեվոն Ման-
կելյանը և Սասունցի Դավթի «վերաբերյալ: Նա ասում է,
վոր. «Սասունցի Դավթիթը» վարիանտներից մեկի թարգմա-
նությունն է: Բայց մենք գիտենք, վոր, Թումանյանը վոչ
թե մի վարիանտ է ձեռքի տակ ունեցել այլ շորս վարիանտ
և, վերջապես, կարենորն այստեղ վոչ թե վարիանտներն

էլ. այն թե իր ամբողջ գիտությունը, հմտությունը, ժողովրդական եպոսի վերաբերյալ, վոշ միայն հայկական այլ ոտար ինչպես եւ իսպաս դնում իր այս գործը կատարելու համար.

Յեշ այս պատճառով եւ, վոր նա տվել է մի շտեսնված գեղարվեստական գործ, մի գործ, վորեւ իր գրական արժեքի տեսակետից մեր գրականության համար հավերժական կապիտալ եւ հանդիսանում:

Այս բոլորը կույց եւ տալիս, վոր հետյա այն կարծիքը թե Թումանյանը զյուղից հեռացել եւ դարձել կաբինետային յերգիչ, բոլորովին շի համապատասխանում իրականությանը: Վոշ մի կաբինետային բանաստեղծը շեր կարող գրել «Սասունցի Դավիթ»-ը: Նույնպես սխալ եւ մողովորդի թշնամիներից մեկի այն պնդումը, թե Թումանյանի ստեղծագործությունը վերելք եւ ապրել մինչև 1903 թիվը, վոր այնուհետեւ նկատվում եւ նրա տաղանդի վայրեջիքը:

Բոլոր այս քննադատներին Թումանյանը պատասխանել է մի շատ սրամիտ արտահայտությամբ: Նա այսոթիվ իր նամակներից մեկի մեջ գրում է, վոր «Յես այժմ ավելի շատ զննելով եմ վբաղված, քան գրելով»: Նա սրանով իր քննադատներին հարկադրում եւ կույց եւ տալիս թե ինքն ինչքան խստապահանջ եւ գրական գործի վերաբերյալ. շատ գրելու պահանջը, վոր վոմանք դնում եյին նրա առաջ՝ նա մերժում եւ, կույց եւ տալիս, վոր գրականության պատմության համար վորաց եւ կարեվոր, քան քանակը և սրանով նա իրագործում եւ ընկ. Հենինէ այն հայտնի պահանջը, վոր ասում եւ «Քիչ բայց լավ»: 1903 թվին, յերբ Թումանյանը հրատարակեց իր «Յերկերի մողովածու»-ն, «Մշակը» այդ առթիվ գրեց մի հոգ-

լած-ռեցեպտիա և ռեցեպտնոն այս միտքը հայտնեց, վոր
իբրև 25 տարվա պրոդուկյուրա այս գործը քանակով շատ
փոքր է: Յեթ այս միտքն արտահայտեց այն ժամանակ, յերբ
հայ դպրոցի մատաղ սերունդը սովորում եր այդ գործերի
վրա հայերեն, Հիշու-այնպես, ինչպես Մի ժամանակ այդ սեր-
ունդը սովորեւ Պակարոս Աղայանի «Այսրենի լեզուառերու»:

Տումանյանը 1903 թվին հրատարակության տվեց Եթր
գրականության համար այնպիսի մի գեղարվեստական ան-
դեմունատելի գործ, վորև այլևս անհնար է վորենի փոքր-
խության յենթարկել, վոևետ տող ջնջել, վորովհետեւ Թուման-
յանը հասել էր իր զարպետության գաղաթնակետին: Յեթ
վերջի վերջո 1903 թվին Թումանյանը մի կանգնած սեմու-
թյուն շմնաց և հետագայում տվեց նոր և նոր արժեքավոր
գործեր: Յեկ Մինչ դեռ Թումանյանի քննադատներից շատերը
այսոր Ըոռապված են, Թումանյանը ընդհանառակը մեր նոր սե-
րունդի համար հայ ամենախոշոր կլասիկն է մնում:

Հիշու է, նա համաշխարհային պատճերազմի ժամանակ վո-
րով տատանումներ ունեցավ և այս կապսուկությամբ հրատա-
րակեց «Հայրենիքին հետ» իր յերկերի Տողովաձուն, բայց
և այնպիս պետք է ասենք, վոր նա ընդհանուր առաջնորդ հա-
վատարիմ մնաց իր դեմոկրատական գաղափարներին, և կարող
եր իր բոլոր քննադատներին ասել Դանտեյի հայտնի խոսքը
թե՝ «Գնա քո հանապարհով և թող ասեն, ինչ վոր ուշում են».

Հովհաննես Թումանյանը խիստապահ գնահատվեց խորհրդա-
րին դարաշրջանում: Դպետք է զարմանալ, վոր առաջին հե-
ղինակը վոր մեր Շնորհարատը տվեց Տողովուրդի ձեռքը՝ սա

Հովհաննես Թումանյանն էր:

Թումանյանի յերկերի հրատարակությունն առաջինն էր, վոր Պետքատը ձեռնարկում էր: Այնուհետեւ պետք ասենք, վոր խորհրդային դպրոցների համար Թումանյանի յերկերը ծառայել են իբրեւ լավագույն ուսումնական նյութեր: Բժ մեծերը և թե փքրերն ուրախությամբ սովորում են Թումանյանի ընտիր վոտանավործերն ու հոդվածները:

Խորհրդային թատրոնը ևս, մանավանդ Պատանի հանդիսատեսի թատրոնը շատ մեծ շափով ոգտագործում է Թումանյանի գրական ժառանգությունը: Ծովնը և խորհրդային ույերան, վորը տվել է Թումանյանի կլասիկական գործերը:

Խորհրդային կինոն Թումանյանի գործերը ժողովրդականացրել են, նոյնիսկ եստրադայի համեմատաբար Թումանյանն ավելի շատ և ոգտագործվում, քան մի այլ գրող:

Յեզ վերջապես պետք է հայտնել, վոր Թումանյանը մեկ համար մի անպիսի հեղինակ է, վորի ակադեմիական հրատարակությանը ձեռնարկել են Գրականության և Պատմության ինստիտուտը:

Այս բոլորն իսկապես Թումանյանին դարձնում են մեր ամենանշանավոր ժողովրդական գրողը: Թումանյանի ուսումնասիրության մեջ ամենահմանականը նրա քաղաքական, հասարակական գործի խնդիրն է:

Կայսմ մենք կանցնենք այս խնդրին:

II

Թումանյանն իրեն պարզապես հակադրել է Գամառ

Քաթիբային, ինչպես և Շահապիսին։ Նա գրել է, վոր այս յերկու հեղինակների գործերի մեջ նա շի առնում մեր արտ ու անդաստանի հուսն ու զունը - դրանով նա ուզում է ասել, վոր հայ ժողովրդական կյանքը և հայ գյուղացու և աշխատավորների տնտեսակառ քաղաքական և կուլտուրական ինդիրները հարապատորեն ինքն է պատկերացնում։ Մեր բնությունը և մեր ժողովորդի կյանքն ասում է Թումանյանը «առաջին անգամ իմ յերկրի մեջ են հանդես յեկել»։

Յեկ իսկապես Թումանյանի գործերի մեջ առանձնապես ակնբախ է քայլայվող գյուղացու դրության նկարագրությունը և նրա բանվոր դառնալու վիճակը։ Ընդհանրապես վոշ միայն գյուղացիների, այչև սրա հետ միասին աշխատավոր խավերի տառապագին վիճակը, բուրժուացիայի և պարիկմի որով, նա տվել է վերին աստիճանի ռեալիստորեն։

Թումանյանը ինքը ևս անձամբ ապրել է ծանր տնտեսական դրություն։ Նրա կենսագրությունից մենք գիտենք, վոր նա նոյնիսկ մի կտոր հայ ունենալու համար ծառայության և մտել այնպիսի մի տեղ, վորը ամբողջովին վոշինչ շի տվել վոշ միայն նրա մտքին, այլև սրտին։ Որինակ՝ նա ծառայել է հոգեվոր կռնչուստորիայում և այստեղ նա իրեն զգացել է իբրեւ կղերի վրա նատաօ։

Նամակներից մեկի մեջ խոստովանելում է, վոր կոնսիստորիայում յետ առենքի հետ վատ հ. աբեղության մեջ եմ։ Յետ իմ ճառայակիցներին շեմ հասկանում, նրանք նույն շեմ հասկանում։ Յեկ այս ծանր վիճակը նա ապրում եր վորով հետեւ բազմանդամ ընտանիքի տեր եր և անհրաժեշտ եր ընտանիքը պահել։

Մենք գիտենք, զոր «Պոետ ու Ծոսան» պոեմը այնքան հարճական յենթարկվել բուրժուական մամուլի կողմից. այդ պոետի վիճակը թուժանյան ապրել է իր կյանքում. Թուժանյանին համարել են անաշխատ, աշխատանքի անընդունակ, նրա բանաստեղծ լինելը համարել են պարապություն. այս պոեմայում, յերբ հարցում են թե ինչով են պարապել, ասում են՝ բանաստեղծ եմ յեղել, ասում են՝ «դե ասա պարապ եմ յեղել, եիր»:

Նույնպես և թուժանյանը բուրժուական խմբագիրների կողմից յենթարկվել են անտեղի սրբագրությունների: Նա տարել է իր լավագույն վոտանակորը խմբագրի մոտ: Իսկ խմբագիրը թուժանյանի գրկածքերից դուրս են բերել. Մի անպետք բան: Նոյնին են յեղել թուժանյանի գրությունը, Նա անտեղի հաղաձվել և խմբագիրների կողմից: Թուժանյանն ել զգացել են փողի կարիքը և նա յել փողի քսակի աւենակարողությունը վող թե գրքերի մեջ են կարդացել. այլ իր սեփական կաշու վրա յեղացաւել: Բայց շատ անգամ այս տնտեսական նեղ վիճակի պատճառով հարկադրման են յեղել լուել, վորպեսպի. պահի իր բակմանդամ ընտանիքը: Որինակ՝ մենք գիտենք: Վոր. Ծահապիկին նա չեր հավաեռմ, բայց ստիպված են յեղել Ծահապիկի գրական փոնդից թօշակ վերցնել: Յեւ ի պատիվ թուժանյանի պետք են հայտնել, զոր նրա տնտեսական վիճակը, ընդհանուր առողջութ, իւշպես և շակոր Պարոնյանը՝ նրա տնտեսական համարական զծին շի վնասել և նա մնացել են հետեւղական դեմոկրատ:

Տոլստոյի կինը, Անֆրու Անդրեյվինան, մի բնորոշութ տվել իր ամուսում մասին, վորը շատ սակական է նաև Թու-

անյանին։ Արքիա Անդրեյեվնան Տումանյանի բնորոշը եւ այս
պես «Հոգով գյուղացի, մտքով ինտելիգենտ»։ Այս բնորո-
շումը ճիշտ եւ զու մրայն Թումանյանի գեղարվեստական գոր-
ծընի նկատմամբ, այլև նրա հրապարակախոսական, քաղա-
քական գործերի նկատմամբ։ Որինակ՝ վերցնենք նրա 1894
թվի գրած մի հոդվածը, վորը Կոռուս կատարած իր
ճանապարհորդության նկարագիրն եւ։

Այս հոդվածի մեջ Թումանյանը շատ զերմ կերպով
պաշտպանում է գյուղացիության շահերը և միաժամա-
նակ նա, ցարիկմի Ծի տակ, բուրժուացիայի տիրապետու-
թյան տակ հեծող գյուղացիության վորոշ կակասություն-
ներն իբրև գյուղացի ինտելիգենտ շատ խիստ կերպով նը-
կատում եւ։

Այս հոդվածի սկզբում Թումանյանը գրել է մի շատ
բնորոշ մուտտո։ «Այս հետ յերկրից յես լսում եմ ուրախ
ծիծառ լայի հետ»։ Այս բնորոշման մեջ հասարակայնո-
րեն իրար հակադրում են ծիծառող և լայ լինողները։
Ինչպես Պուշկինն իրաԵրկրումի ճանապարհորդության «
մերկացնում եւ ցարիկմի քաղաքականությունը,
այնպես ել Թումանյանը շատ խիստ կերպով մերկաց-
նում եւ ցարիկմը, ինչպես և նրա համբարկներին։ Նոյ-
տալիս եւ այն դժոխային վիճակը, վորի մեջ գտնվել եւ հայ
քավառը իրրե ցարական գաղութ։

Ինչպես Պուշկինն իր յերկերի մեջ, այնպես ել Թուման-
յանն իր այս հրապարակախոսական հոդվածի մեջ մերկա-
ցնում եւ ցարիկմը, բուրժուացիայի շահատակությունները,
պատմում եւ ճանր հարկերի մասին, պատմում եւ պաշտո-

նյաների կաշուակերության մասին, տալիս է ըրուապիտ-
թյան լոյսի կարու լինելը, այն նախամանքը, վոր պար-
իկմբ գյուղապիությանը տգիտության սեն է պահում իր
շահառտակություններն անարդեւք դարձնելու համար :

Տալիս է վաշխառության այնպիսի պայտուն նկարու-
թիր, ինչպիսին տվել է Մուրացանն իրանուաքրավ՝ վեպիսեց:

Բայց ակելի խիստ կերպով թումանյանը տալիս է
կալվաճատիրություն գննադատությունը և այս բառում
նա իր ուսուցիչ Հազարոս Աղայանի ընկերն է։ Ինչպես
վոր Պավարոս Աղայանն իր «Յերկու քույր» վեպի մեջ
քննադատում է կալվաճատերերին - թափառներին, այն-
պես ել այս նույն թափառների, կալվաճատերերի քննա-
դատությունն է տալիս Հովհաննես Թումանյանը «Հառա-
շանք» պոեմում գեղարվեստական անմեռ պատկերների մի-
ջոցով։ Թումանյանն իր ճամբորդական նոթերի մեջ անմեղ
նկարագրի ձեվով իսկապես գյուղապիությանը կոչ է անում
ընդպկել, ապստամբվել։ Իբր թե Յերմոլովի ժամանակ գյու-
ղապիութերն ստիպված են յեղել ընդպկել տիրապետողների
գետ և այս պատմական յերեվույթով, նա, սկզբարայի պայ-
մաններում, անց է կացնում իր միտքը՝ կոչ է անում ընդպկել.
և նա իբր թե հեռավոր անսյալի մասին է պատմում, բայց
ընթերցողին հասկացնում է, վոր դրությունը ծանր է և այսոր
վոր ձեր նախնիքների պես «դուք ել միք լոի»։ Թումանյանն
ակելի թունավոր վերաբերմունք և չույց տալիս դեպի բուր-
ժուական մամուլը, այսպես որինակ՝ նա շատ խիստ վոճով
է խոսում բուրժուական որդան «Մշակի» մասին, և պար-
մանալի չե։ Թուրժուական մամուլը նրան նկատմամբ բացա-

հայտ թշնաման դիրք ե բանել:

Թումանյանը բուրժուական մամուլին մեղադրում է նախ և առաջ այն բանի համար, վոր գավառական կյանքը, գյուղացու գրությունը, նրա քաղաքական, սննդեսական, սուցիական պայմաններն այդ մամուլը բարձի թող ե արել. Վոր այս մամուլն զբաղված է տերտերների, հոգաբարձուների դրությամբ: Յեվ այս գաղակակությամբ նա մի շատ բընորոշ ակնարկ ե անում, առում ե « Անգլիական պառամենտի - Գլատստոնի ընտրությամբ մամուլը շատ ավելի յե հետաքրքրվում, քան մեր ժողովրդով »:

Թումանյանի այս ակնարկը խիստ վիրավորում է մշակականներին, հատկապես նրանցից մեկին, վորը գրել եր մի մեծ գիրք անգլիական պարլամենտի Քլադստոնի մասին:

Թումանյանն այն գրողներից է, վորը վոչ միայն հոգվաճների մեջ ե ծառանում բուրժուազիայի և շարիկմի դեմ, այլ և իր առողյա գործունեությամբ շատ խոշոր գեր է կատարել Անգրեգանուայան հասարակական կյանքում, հատկապես հայերի և Աղրբեզանցիների, հայերի և վրացիների փոխհարաբերությունները լավացնելու դուժում: Որինակի համար անհրաժեշտ է հիշատակել նրա խռովազարար գերը հայ թուրքական ընդհարումների ժամանակ. Մինչդեռ հայ բուրժուազիայի ղեկավարներն աշխատում ենին այս կոհմը բորբոքել, հրանրել զարգացնել: Թումանյանը քարոզում եր, վոր յեղբայրակից ժողովուրդները պետք ե իրար հետ հաշտ լինեն, վոր նրանց անհաշտությունից ոգտվում ե շարիկմը:

Նոյնպես և մեր հարեւան վրացի ժողովրդի և նրա գործիչների հետ Թումանյանը միշտ լեզու յե գտնվ. հայո-

նի յե նրա բարձր կարծիքը վրապահան գրականության մասին
Շոթա - Առաջադաշտութելու մասին։ Հայունի յե, վոր Հովհաննես Թու-
մանյանի գրական գործերի մեջ հայր և վրացին հանդես են շա-
լիս ձեռք ձեռքի տված։ Յեկ հասկանալի յե, վոր այս բուրքից
հետո Հովհաննես Թումանյանն ինչպիսի՞ խանդավառությամբ
վողջունեց խորհրդայնացումն՝ Անդրկովկասում։

Հովհաննես Թումանյանն առաջիններից մեկն եր, վոր
վողջունեց Խորհրդային հշխանության հաստատումն Անդրկով-
կասում և մինչև իր կյանքի վերջը մնաց Խորհրդային հշ-
խանության բարեկամը։ Թօբիլիսիում նա հիմնադրեց հայ որ-
վեստի տունը և հենց իր առաջին յելույթի մեջ ցույց տր-
վեց, վոր նոր իրականությունը բերում է արվեստի Տաղ-
կում և հեղինակների կյանքի ապահովություն։ Նա շեշտեց,
վոր Խորհրդային հշխանությունն Անդրկովկասում ստեղծեց
ազգամիջյան խաղաղություն և աշխատավոր ժողովրդին հր-
նարավորություն տվեց իր խաղաղ աշխատանքով պարապելու։

Դաշնակցական ավանդուրայի ժամանակ Հովհաննես Թու-
մանյանը դատապարտեց այդ ավանդուրան և անարդ սյու-
նին գամեց այս ավանդուրայի հրաճրիշներին։ Այդ ժա-
մանակին նրա հրատարակած գործերի մեջ նշանավոր է
նրա «Սովոր վատթար» նոդվածը, վորի մեջ նա այն կար-
ծիքն է հայտնում, թե Խորհրդային հշխանությունը ժամա-
նակավոր դմվարություններ ունի, բայց վերջի վերջու նրա
հաշթանակն անսասան է։

Հետո շատ նշանակալիք է նաև նրա կարծիքը մուրճի
և մանգաղի մասին, առհասարակ խորհրդային դրոշակի
մասին։ Մուրճնու մանգաղը, սա նշանակում է աշխատանքի

թագավորություն, աշխատանքի իշխանություն և զա այն
խորհրդանշանշ ե, վոր հիմնականում տարբերվում է խոր-
հրդային իրավակարգը բոլորական հասարակակարգից:

Ինչոք բացառութել Հովհաննես Թումանյանի այս
լուծում վերաբերմունքը դեպի Խորհրդային իշխանությունը:
Ամենից առաջ Նրանով, վոր Հովհաննես Թումանյանը
ժողովրդական քանաստեղծ ե և գիտեր վոր Խորհրդային
իշխանությունը բերում ե ժողովրդի համար բարորություն:
Նրա նախահեղափոխական ստեղծագործությունների մեջ
պարզ կերպով յերեվում ե Նրա վերաբերմունքը դեպի իշ-
խանության գաղափարը, Նրա վերաբերմունքը դեպի բոլոր-
ական տիրապետությունը և դեպի ցարիկությունը:

Այդ կողմից շատ նշանավոր է Նրա «Թագավորն ու
չարչին» յերկը, վորի մեջ նա այն միտքն ե հայտնում
թեու կա բռնություն, այնտեղ զի կարող լինել ազատ խոսք:
Թումանյանի վերաբերմունքը դեպի իշխանությունը, վորն
արտահայտել ե այս գործի մեջ, քննադատներիկ վունեց
տեղիք ե ավել ստածել, վոր նա անարխիա ե:

Այս տեսակետը միանգամայն սխալ ե: Թումանյանը
ժողովրդական իշխանությանը կողմնակից ե և թշնամի
շահակործող իշխանությանը: «Չարի վերջը» գործի մեջ
նա պաշտպանում է հավասարության պաղափարը այն
հայտնի լոկունգը գործածելով, վոր ասում ե «Սարե ամեն-
քիս ե հավասար»: Ընդհանուրապես վորոշելով իր վերա-
բերմունքը դեպի իշխանությունը, կոնկրետ կերպով թու-
մանյանը զնահատում ե ցարիկությունը իբրեւ իշխանության
վատթարագոյն ձեվ: Այս բանը նա հոյակապ կերպով գոել

և «Հառաշանք» շավարտած պոեմայի մեջ։ Այստեղ նա տալիս է չքավորի ըմբուտացումը տիրող կարգների դեմ, քննագառում և պարիզմի պաշտպանած հողային, ագրարային պայմանները և խիստ քննադատում պարական բյուրոկրատիային և նրա արդարադատությունը։

Ինչպես Դավարոս Աղայյանը «Յերկու քույր» վեսի մօլ այնպես ել Թումանյանը խիստ քննադատության և յենթարկում թաշատներին, իբրեւ հողատիրական մի կարգ։ Չատինը և չատինիկամբ հանդիս ե դավիս, վորացն չքավոր գյուղացիության ըմբուտացման քարոզ։ Այս յերկի ռեալական լինելու գյուղավոր հանգամանքն այնէ, վոր Թումանյանն այստեղ հանրագումարի յժ բերում իր բոլոր անզեկությունները հայ գյուղացիության ընդվզումների Բոսբնի հատկապես եռու գյուղացիության ըմբուտացումը պարիզմի և կալվածատիրության դեմ։ Վոչ միայն իր կրուցներում և գեղարվեստական գործերի մեջ, այլև իր հրապարակախոսական հոգվածներում Թումանյանը շնչառում է Խողովրդի մօլ մեղած վորոշ բարոյական արատներ, համարելով այն վաստարագույն տիրապետության արգասիք։ «Դառնացած Խողովրդը ա վերնագրով մի հրապարակախոսական աշխատության մեջ նա հայտնում է այն գաղափարք, վոր կորս ավաճ վարունգը դառը կլինի։ Այնպես վոր յեթէ մեր ժողովրդի մեջ վորոշ դառնություն կա, սա արդյունքէ այն շահագործման և բանության, վոր այս ժողովրդի նկատմանը։ Դայտնաբերել են տիրապետողները, և ուրեմն Խողովրդի բնության մեջ ել Բողել են նրանք հոգի կողմէն։ Հետաքրքիր է նկատել, վոր նման մի կարձիք ել հայ ժողովրդի մա-

սին արտահայտել ե Բայրութ, ամսով թե՝ այդ ժողովորդն ինչ լավ կողմեն ունի իրենն ե, վաս կողմերը, ինաւկությունները առքամբ ետության արգասիք են:

Եսու բնորոշ ե նաև Թումանյանի վերաբերմունքը դժու զարդարությունը՝ 1905 թ. հեղափոխության ժամանակ: Այս կողմից նա ազգամիջյան խաղաղություն եր քարոզում է. իրականության մեջ աշխատում եր այս խաղաղությունն իրականացնել: Մյուս կողմից թե իր հոգվածների մեջ և թե իր բանավոր պրոցեսների մեջ աշխատում եր ցույց տալ, վոր զարդարությունների մոզովորդներին իրար դեմ և լարում, իր զանը փրկեցու համար:

1906 թվի ամառը, հեղափոխության վերելքի ժամանակ, Թբիլիսի ժողովրդական տանը Թումանյանը իրադայ մի դասախոսություն, վորն ամրող զապէս ուղղված եր միայնության դեմ: Այս դասախոսության մեջ նա վարկաբեկում է զարական վուտիկանությանը, ճաղրում ցենզուրան և ցույց է տալիս զարական բյուրոկրատիայի անձագրամբը աշխատությունը: Առաջ է թե՝ կենարունական իշխանությունը պավուտական վուտիկանությանը. և մի հարցում և անում, թե ինչ գրության մեջ է չափակի ֆլորան և ֆանտազիան: Կոստիկանությունը պատասխանում է այդ անուններով յերկու թեթենվորիկ աղջրիներ կային այստեղ և նրանք արդեն շվել են:

Վոր միայն իր դասախոսության մեջ, հրապարակախոսաւունական հոգվածների մեջ, այլ և հենց ժողովրդից առաջ ֆուլկորային Հյութերի մեջ Թումանյանն աւանդ ինքան է վարկաթեթել տիրող հաւարակակարգը, նոյնին

իր պոեմն պատահեկան հասակում գրված « Ծուռն ու կատուր » մեջ նա Յառանում է կառապարության գեմ՝ բատարանը և դիվանքաշուն դուրս է բերում վոչ իբրև հշմարտության Ներկայակուցիչներ:

Այդ բոլորից հետո հետաքրքրական է իմանալ թե վորն է Հովհաննես Թումանյանի սոցիալական ուսուցիչան, վորն է Նրա համար այն իդեալական աշխարհը, վորագույն նա կուզեր ապրել: Անատոլ Վրանյան գտնում է, վոր սա հեղինակի համար ամենաբնորոշ հանգստմանքն է, թե նա վոր աշխարհում կուզեր ապրել: Դա յեւ վորոշում է հեղինակի քաղաքական դիմագիծը:

Յենկորական պայմանները Նկատի առնելով՝ Թումանյանն իր քաղաքական իդեալը մարմնապրել է շատ ավելի իր հեքիաթների մեջ, վորած ժանտաստիկ կերպով. բայց շափական ու եալիստական ձեվով տալիս է կյանքը: Այս կողմից շատ հետաքրքրական է նրա « Հոսկե քաղաքը » վորը միշտ է մարգմանական հեքյած է, բայց միաժամանակ տալիս է նրա բոլոր հեքյածների մեջ տիրապետող քաղաքական, հասարակական տենդենցների ցայտոն սինթեզը:

Բայց այս հեքյածի մեջ ավելի բնորոշ է Թումանյանի սոցիալական ուսուցիչան: Նա Ներկայակում է մի քաղաք, որ մարդիկ յերջանիկ են, այսինքն նրանք տեր են իրենց աշխատանքին, ազատ են և չուցում են տալիս, վոր այս ազատությունը և այս յերջանկությունը պայմանավորված են նրանք, վոր այդ քաղաքում վոչ թե վոսկերն է իշխում, այլ սերն ու յեղբայրությունը:

Իր ինքնուրույն գործերի մեջ եւ որինակ « Հազարան-

թիւու և վերնագիր կրող տեքյաթում, վորը դժբախտաւար կրստ է թողել՝ նա տվել է իր սոցիալական բաղնամքների մարմառակումը։ Այստեղ պատկերացնում է այն, վոր Ալան արքայի, ացսինքն, ճնշովրդի պարտեզը փշոտ է դարձել, իսկ պահապանները չար աթթեր։ Իմաստունները խորհուրդ են տալիս, վոր «Հազարան թլրույիր-ին բերեն այս պարտեզը նորեն ծաշկեցնելու համար։ Ամենամեծ դժվարություններից հետո ծերունին ճանապարհ է ցույց տալիս Ալան արքայի փոքր վորդուն, Արեգին, վոր նա զնա և «Հազարան թլրույին բերի. յերեսի նա կ'զնա և կը հաղթի դժվարություններն ու կը բնորի։

Այստեղ եւ յերեսում է բանաստեղծի դժգոհությունը սրբող իրավակարգից և այստեղ, տիրապետող փշերը, արջերը, ասել չի ուզի վոր իրական մարդիկ են և իրական հանգամանքներ, վորոնցից բանաստեղծը դժգոհ է և սոցիալական բողոքում է այս բոլորի գեմ և նև գարմանող միջոցներ և առաջադրում։

Մի խուօսվ, յեթե ամփոփելու լինենք Թումանյանի հասարակական, քաղաքական հայեցողությունը՝ պետք է ասենք, վոր այս հայեցողության վովնաշարը Ֆողովրդայնությունն է։ Թումանյանը Ֆողովրդի մեջ տեսնում է ակատության և ճշմարտության սերը. ոյս Ֆողովրդի հոգեկան աշխարհի. հարստություններն եւ վեր հանում և զարմանում այս հարստությունների պրա։ Նա ցույց է տալիս Ֆողովրդական ստեղծագործությունները, Ֆողովրդի հանձնարեղությունը, և նրա կատարյալ արվեստագետ լինելը, ոյն հանգամանքը, վոր ամեն իշարդ խնդիր, բարդ փիլիսոփայական պրոբլեմներ Ֆողովր-

գըն այնքան կոնկրետ և ուսուցիչ չե չուցացրում։
Թումանյանի մեջությունն այն է, վոր նա բարձրանուած
է աշխարհին և կյանքին ժողովրդի աշխերով նայելու բար-
ձունքին։ Ինչպես է որտահայտվել այս ժողովրդայն ությունը
Թումանյանի ստեղծագործությանների մեջ, վոր նա բանեցրել
է լիրիկա, եպոս, գեղարվեստական արձակ։
Խոսենք նրա լիրիկայի մասին։ Թումանյանն իբրև լիրիկ։

III

Ինչպես ասեցինք քիչ առաջ թերագնահանութել և Թուման-
յանի լիրիկան նայ քննադատական գրականության մեջ։ Եպիկ ,
լիրիկ Թումանյանին իրար հակադրելով՝ աշխատում են չույս
տալ, վոր նորի Թումանյանը լիրիկ չե, այլ եպիկ և լիերիզոր-
որդ նրա լիրիկական բանաստեղծություններն ուժեղ չեն։
Աշխատում են չույս տալ, վոր Թումանյանն ավելի պատմող և
նկարագրող է և այս բաժնում նու հաջողակ է լիրիկի իր զգաց-
մունքների աշխարհը, առհասարակ լիրիկմը նրա մոտ թույլ է
Այս կարծիքն առաջին անգամ արտահայտել ե Լեյն
Մանվելյանը, և այնուհետեւ նրան հետեւել են մյուսները։
Այս կարծիքն այն սրայ տեսակետից է բայցում, վոր լուրացած-
շյուր մի բանաստեղծի վերաբրում երին մի վորոշ ժանրը։
Ստեղծագործություն։ և լեթե մի ժանրի մեջ բանաստեղծն ուժեղ
է համարում երին այս ժանրը նրա համար։ Հատկանշական և
լեթե մյուս ժանրի զնով նա աշխատում է, պնդում երին, վոր
այդ բնագավառում նա չի կարող հասնել իր հատկանշական
ժանրին։

Այս տեսակետը սրայ է. լեթե հենց նկատի առնենք

նախ Թումանյանի պրոդուկցիան և ապա համարխար հայրին
դրականության մեջ տեղ գտած մի շարք բանաստեղծներ :
մորոնք Միամամանակ և եպիք են յեղել և լիրիկ : Արա ա-
մենացայտուն որինակը կարող է հանդիսանալ Պուշկինը :

Է եռ իր « Թումանյայ գրականության պատմության »
մեջ աշխատում ե կոչոց տալ , վոր Թումանյանն ինքնուրույն շե-
իր քնարական յերդի մեջ , « Նրա քնարական յերգերը մուրա-
ծո յեն , իսկ բանաստեղծի սիրո յերգենը , - ասում ե՝ Հայու
ձեռքով են գրված » : Այս կարծիքը հիմնականում սիսաւ ե և
վորեվե քննադատության շի դիմանում : Թումանյանն իբրև
լիրիկ մեր գրականության մեջ նոր խոսք ե ասել և այս խոսքը
նրա լիրիկայի բարձր ժողովրդայնություննեւ : Հենց սիրո յեր-
գերի մեջ , վոր նրա ամենահաջող կողմն են համարել Թումա-
յանն իր սերը յերգում ծ ժողովրդական քնարի վոզով . այդուես
և նա իր « Մոռացված սեր » վոտանավորի մեջ : Սիրածին մո-
ռանալու հետո բանաստեղծը մի համեմատություն ե անում ,
վորով կոչոց ե տալիս իր սիրո մաքրությունը , չենությունը »

Այսմ վորպես վազուց մեռած բարեկամի հրշատակ
կամ մանկության որով սիրած մի հին յեղոր յեղանակ :

Յեզ անոնց այսմ աշխիս ել նոզյակ շեմ անվանում ,

Չեմ աշխատում քոն մոռելիս , վոր գեղ ունանեմ յերապում ...

Այսմն մոռացված սիրո պատկերացման մեջ բանաստեղծն
անում ե այնպիսի համեմատություն , վոր ժողովրդական ստեղ-
ծագործության մեջ , ժողովրդական խոսքու վրացի մեջ շատ
գործածական ե : Նույնը պետք ե ասել նայել բանաստեղծի
քաղաքական պոեսիայի մասին : Այստեղ եւ բանաստեղծը
տողորված ե իր ստեղծագործության ժողովրդայնությամբ :

Բրինակ՝ Նրա աւշին որ հություն » վոտանավորը . վորը գրել է
գրեթե պատանեկանին համակա՞մ՝ կործ և աճում այշպիսի հոյո-
նի խոսքեր . ինչպիսին եւ նայեք յերեխեք բայց մեզ պես չայրե-
սա մի շատ համարձակ քաղաքական բողոք և տիրոջ կարգերի
դեմ : Մի սույնալական դժգոհություն , վորով թումանյանը բը-
նորոշում ե իր դարը և այնուհետեւ հավատարիմ և մնում իր
այդ սկզբնական յերկի հիմնական քաղաքական տենդենցիան :

Նույնիսկ բնության յերգին թումանյանի համար քնորոշ
և ժողովրդայնությունը : Այդ կողմից գլուխ գործոց ե Նրա «Հա-
մերգը» :

Ինչպես Յերունին , ձենով պառաված ,
Ճայնակում ե միր թոռնիկի յերգին
Այնպես ել Յերուկ անտառը կամաց ,
Արձագանք տալի զրի աղմուկին :

Բայց ի հարկե թումանյանի լիրիկայի հիմնական բովան-
դակությունը սա ժողովրդի կյանքն ե , աշխատավոր ժողովրդի
առորյան : Գրելով իր հուշահավոր պարոգիան՝ Հովհաննես Հով-
հաննիսյանի « իմ հայրենիքը տեսել ես , ասա » վոտանավորի
գեմ , թումանյանը միանգամայն վորոշում ե իր ժիտական
վերաբերմունքը գեսի զյուշակու սույնական և քաղաքա-
կան դրությունը :

Թումանյանը վոշ միայն նկարագրում է գեղարվեստո-
րեն գյուղակիության վիճակը , այլեւ նա իր պոեսիան
գյուղ մտցրեց . ժողովրդի ստացանը նա ժողովրդին տվեց
կատարյալ մշակումով և ժողովուրեց բանաւեղին մշակումը
յուրաքանչյան վորապես հարապատ ստեղծագործություն : Գյուղակու-
թյան կյանքը նկարագրված վոտանավորների մեջ աշքի յեն

բնկնում և Գութանի լերզըց, «Թօվար տարիս ուր շատ սեռս
կերպով Թում Այս տալիս է հայ գյուղակիության սովորա-
կան տրադիուրիան»:

Այդունք Քայքայվող գյուղակիությունը հանդիս է զարիս
իր թշուակ կացությամբ՝ մի կազմիկ պարագեր, վաղիառուսկան
կապիտալի շահատակիություններ գյուղոմ, մյուս կողմիկ տե-
րության հարկերը, այսինքն չոչոյ և տալիս կալվածատիրության
անխոսափելի կոռը և բերյարը և վերզակն բորժուակիայի
դասակարգային հիմնարկներիկ մեկը՝ յեկեղեցներ, վորը Յակոս
և Թանգ դնուի այդ “ոյն գյուղակուն իր Ֆիսակատարությունը”:

Թումանյանի վլուանավորների Տեղ պետք է նշել մի
ներքողական, վորը նա նոյնիք է Պերճ Պռոշյանին՝ նրա գրա-
կան, գործունելության քառասունմյա նորելյանի առիթով։
Ազատեց նա, ինչպես և Հովհաննես Հովհաննիսյանը՝ գովու
և Պերճ Պռոշյանին այն բանի համար, վոր նա մեր գյու-
ղակիության ցավերի արտահայտիչն է հանդիսակել և այս
ցավերն արտահայտել է իր բարձր գեղարվեստական գրչուն։
Թումանյանը գրում է և եյն ցավերին լեկու տվիր ու խոսեցիր
ամեն պրոռումց, ուրիմն Թումանյանի կարծիքով Եղիձակի
ամենամեծ արժանիքն այն է, վոր նա կարողանում է իր գործը
զարձնել Խողովրդի սեփականությունը։ «Ամեն պրոռում տնը ու-
նեալ ու ահա Թումանյանի իդեալը»։

Թումանյանի սկզբանական գործերի մեջ պարզորոց կերպով
նկարագրված է աշխատավոր Խողովրդի աղաղակող շահագոր-
ծումը տիրապետողների կողմիկ։ Եկա շահագործումն առաջ է
բերում աշխատավոր Խողովրդի մեջ սոցիալական բողոքի առ-
կայությունն։ Իր «Կանչ» վլուանավորի մեջ բանաստեղծը գը-
ալու աշխատավոր կամ բանաստեղծը գը-
ալու աշխատավոր կամ բանաստեղծը գը-

բուժե և թե զու շդիտն, վոր այստեղ յերկրում, մարդը մպահ
րես մարդ ե գիշառում» և այսպիսով բանաստեղծի նպատակն
է դառնում մերկացնել գիշատիչներն, որոնք նրանց յերեսի
դիմակը:

Ինչպես Հովհաննիսյանը այնպես ել Հովհաննես Թու-
մանյանը յերգել է պանդխտությունը, իբրև ճողովրդական
կյանքի ամենատեօն շարիդ: Անբուժ թռչնի միմակը նրանք
համարում են բնորոշ պանդխտի համար: «Գաղթականի յերգ»-ի
մեջ նա տալիս է անտանըող աշխատավորի հոգեկան ծանր արագե-
դիան: Նա պանդխտությունը համեմատում է տեղին շարժված
և գլորվող մի քարի հետ:

Ինչպես ուսա բանաստեղծ կերմոնովն, այնպես ել Հով-
հաննես Թումանյանը խոսելով իր ծամանակակից սերնդի մասին՝
և Վատ որեր» վոտանավորի մեջ՝ նա դժգոհ է իր այդ ծամա-
նակակից սերնդիկ: «Ծանր հեծության ժամանակների և Յըն-
զումների անկազմա վորդի»: Տեսնում ենք, վոր այդ սերնդի դեմ
գրել է նաև Հովհաննես Հովհաննիսյանը՝ իր «Տղմուտ» վոտա-
նավորի մեջ:

Թումանյանը խոսում է այս սերնդի անտարբերության մասին
և ուզում է այս անտարբերությունը պատճել, ուզում է վրեժ
շուծել: այնպես յերգել, վոր սիրտը պատռվի թափի դուրս:

Թումանյանն ունի նաև վորոշ հայրենասիրական յերգեր:
Այդ յերգերի հիմնական հատկանիշն այն է, վոր սրանց մեջ
չկա թթու նացիոնալիզմ, շավինիզմ: Այդ իմաստով Թումանյանը
հենց սկսրիկ հակադրվել է Գամառ Քաթիպային: Նրա սկսբնական
հայրենասիրական յերգներն ազրեարվ չեն: Նա տաճկահայ ծողու-
վողի վիճակը յերգում է այնպես, ինչպես և ուսահայ ճողովը-

Դի պիճակը : Կարենցումն թշվառներին և բողոքում տիրապետոց-ների անարդար չթյան դեմ . այս վոգով ե գրված նրա « Յերկրու» և «Տակ» վոտանավորները :

Ասեսինք, վոր Թումանյանի մասին գրողները նրան անվանել են թախի՞ն յերգիւ : Վեազ ե ասենք, վոր Թումանյանի լիրիկայի մեջ այդ թախին մասամբ տռկա յէ : Հեզ որինակ նրա « Յօր-գերի Նախերզանքը » եր յերգերը կա՛ իր վշտերը բանաս-տեղնը մեծության կողմից համեմատու՞ է մեր սարերի հետ, իսկ խորության կողմից մեր ձուերի հետ : « Յերկար գիշերներ» վոտանավորի մեջ բանաստեղնը առլիս և տիրուր ներկայի նկարա-գիրը . պատկերացնում ե կյանքի Ֆակ հոդսերը , բայց այդ տիրու-թյան հետ միասին կա նաև լավատեսություն սպագայի նկատ-մամբ :

Հետեվապես սխալ չի Վ. Բրյուսովը , վորը Թումանյանի ջնարը վորակում ե իբրև վվարթագիւն :

Թումանյանի լիրիկայի մեջ հատուկ տեղ են բռնում նրա յերգի ճաբանական վոտանավորները : Այս վոտանավորների մեջ հանդես ե գալիս Թումանյանի լիրիկայի մի վորոշ կողմուն-այդ այն ե , վոր նրա ստեղծագործության մեջ իշխող տիրու-թյան և ուրախության մոմենտներ այստեղ իրայ հետ միա-նում են : Նա Ֆիմաղում ե միաժամանակ լաց և լինում : Կամ ինչպես Գոգուն ե ասում , նա Ֆիմաղը արցունքի միջով ե անց կացնում : Նույն միտքը արտահայտել ե նաև Բայրոնը . Ֆիմաղում եմ , վորպեսպի լաց շլինեմ :

Հետո վոտանավորների մեջ Թումանյանը հետեւում է Պարոնյանի պուշտնքին Պարոնյան ասում ե և պակա-սության վրա լալը ամենամեծ պակասություններ : Ուրեմն

պետք է առկառությունը Ֆիւղի միջնորդ Բագրատին: Այս ձեզով Թումանյանի իրուիան առանում է չորոշ արտգրգական կերպարանք:

Այս է Ֆազրել Թումանյանը և ինչպես է Ֆազրել:

Ամենից առաջ նրա Ֆազրել Մեջ կա յերկու է ուս, իրան աններող Թումանյուր Ֆազր, վորը նա բանեցն է հայ ճողովորդի թշնամիների նկատմամբ՝ առաջին Տօրին նրա մոտ Ֆազրկան է բործուակիան, այնուհետեւ նա խիստ Ֆազրել է նաև Շոգեվորականներին և Հակեղեցին, վորը դարձնէ բործուակիայի դասակարգային հիմնարկը: Բայց նա ունի և Գամենատաբար Մեղմ Ֆազր: Այս Ֆազրը նա բանեցնում է բործուակիայի տիրապետության վոհերի նկատմամբ, տվյալ ու պատճեն հայ շամուկատական գրողների վիճակը կապահանջման որոք մայդ յերկու տեսակ Ֆազրի ել բերենք, մի քանի նման ներ:

Թումանյանը Ֆազրում է բորժուական մամուլը, այս մամուլի մշտական թեմատիկան և չույս է տալիս, վոր Ճողովորդի կյանքի Մեջ յեղան Գրատապ Խնդիրները Բազան բորժուական հայ մամուլը միաշար տերտերների և Շոգաբարձուների խնդրու է պաղպան:

Մենք քիւտենք, վոր, Թումանյանը բորժուական հայ մամուլը Ֆազրել է վոչ միայն վուանակործերի Մեջ, այլև իր արձակ, Գրապարակախոսական գրվածքների Մեջ: Այսուեղ նա չույս է տալիս, վոր բորժուական մամուլը հայ կյանքի խնդիրներով Քիշ է պաղպան և յետ պաղպան է՝ շատ մակերեսային մուտքում է չույս տվել:

Այսուհետեւ հարուստների նկատմամբ նա իր Ֆազրը

խորացնում է «Կոտակ» վուտանապորի մեջ, վորոտեղ չույս
ե տալիս, թէ ինչպես իր ամբողջ Կյանքում առնվտուր
անող և խարող առեվտրականը նոյնի և իր վերջին շունչը
դրվելու ժողովական էլ առնվտուր և անում՝ այս դեպքում նա
առեվտուր և անում իր աստծո հետ:

Այսուհետեւ շատ բնորոշ է Թումանյանի ձաղը ու-
րողների նյոթափառ վիճակի նկատմամբ: «Յերազագիրք»
Տաղրական վուտանապորի մեջ նա հայ գրողներին խորհուրդ է
տալիս թողնել իրենց ստեղծագործությունը և յերազանց Հ-
րատարակել: Ուրժուական հրատարակչական ընկերություն-
ները ամեն նոր տարվա որակույցի հետ միասին տպում
են: Նաև յերազանց և այս գործում մեծ փող եյին ստա-
նում: Այս գործը մեծ մասաւոր կատարում եյին հոգնվորական-
ները: Թումանյանն այս առթիվ հիշատակում է «Վոսկե Բա-
րեկամ»:-ը: Այսուհետեւ Թումանյանը ձաղրում է հայ գրողնե-
րի հոբելյանը. բուրժուապիսն օրու ներին նյոթական Ֆանր դը-
րության մեջ տասնյակ տարիներով պահելուց և տանգելուց հետո,
յերբ գրողը հասնում է իր ստեղծագործության վերջին որերին,
մի Տաղրական Գրեւյան և կատարում և մի քանի կոպեկ շը-
պրում այս գրույն հոբելյանի համար: Յեվ իսկապես հոբե-
լյանը դառնում է, ինչպես իր ժամանակին նկատել է Պատկա-
նյանը, «Մորակիկի թաթախ»: Այսուհեղ Թումանյանի ձաղը
նմանվում է Հակոբ Պարոնյանի այն Տաղրին, վոր նա տվել
է գրողների տնտեսական Ֆանր վիճակի մասին: Պարոնյանն
ասում է, մոր ինքը «Մեծապատի! մորականները» գրել
է գրողների Ֆանր տնտեսական վկանակը պատկերելու համար:

Թումանյանը այս գործերի մեջ չույս է տալիս բավական

աշի ընկնող յերգի արանական տաղանդ: Այս տաղանդը մենք
հետո կտեսնենք, վոր մեծ շախով յերեվում է նաև Նրա ար-
ձակ գործերում, ինչպես նաև Նրա պոեմաների մեջ:

Յրդինելու հակումը Գեորգեն համարում եւ առհասուր-
տաղանդի առանձնահանուկ կողմերից մեկը:

Արժե տեսնել թե ինչ պայմանների մեջ է զարգացնել
Թումանյանի լիրիկական տաղանդը և ինչ ակունքներից ե
նա սնվել: Յեկ առհասարակ տեսնենք թե Թումանյանի տա-
ղանդի զարգացման պայմաններն եւ առանձնահատկություն-
ներն վորոնք են:

Թումանյանը ծնվել է 1869 թվին: Նրա կրթությունն ու
դաստիարակությունը ամենից առաջ մեծ զարկ են ստացել
հայրենական տանը: Իր ինքնակենագրության մեջ Թուման-
յանը պատմում է, վոր իր հայրը շունդուհի վրա նվաճել է
յերգել գիտեր. մեծ մասամբ յերգում եր ծողութական բա-
նաստեղծության գեղեցիկ նմուշներ, ինչպես որինակ ձեզու-
ողին: Բայց հայրենական տնից Թումանյանը բավական
մեծ շախով մանկական տարիքում շրջապատված է յեղեւ-
աշուղներով և այնուհետեւ ծողովրդական բանաստեղծություն-
ին իր բայրը տեսակներով պատանեկան հասներից նրան շատ
է գրավել: Այնպես վոր Նրա առսջին ուսուցիչը յեղեւ էն-
մեր ծողովրդը և մեր ծողովրդական պոետիան: Դպրոցական
կրթությունը նա նախ ստացել է գյուղում և ապա Թբիլիսի
ներսեսյան դպրոցում: Նրա կրթությունը կիսատ է մնացել,
նա դպրոցը զի ավարտել և այնուհետեւ ինքնակրթությամբ
լրացրել եր զարգացման բացերը և դարձել իր դարաշրջա-
նի ամենից լուսավորված և զարգացած մարդկանցից մեկը:

Այս հատկապես պիենիայի ասպարեզում նա մեր յերիկական ոտանավորը հարստապել, վորոշ բարձրության և հասցել: Նաև ուս դիտության ասպարեզում նա շատ մեծ պաշարի տեր արդ եր: Այս բանը յերեզում և նրա քննադատական հոգածներից, վորտեղ նա շատ հմտութ կնքրապար քննադատում է եզզարաններին, աշխարհագրագետներին, կովկասագետներին շատ ճիշտ կերպով պոյս և տալիս այդ գիտնականների պատությունները:

Թումանյանի համար գրականությունը միշտ ել չի յեղել եկամտի աղբյուր. Նրա կենսագրություններց յերեզում ե, վոր նա ի քանի անգամ այլ հառայություններ ե կատարել, բայց վերական վերջո, ինչպես ասում է Մուրացանը, «Նա մեզք չի ունեցել ուղղու զանազան պետերի առաջ»: Վերջի վերջո թողել ե հառապեթյան միջոցով հայ աշխատելը և իր կյանքի վերջում դարել ե պրաֆեսիոնալ գրող:

Դեռք ժ առանձնապես հիշատակել յերկու հանգամանք, որ նա ստեղծագործության համար խողոր ազդակ են հառել՝ նախ այն, վոր նա մանկական ձուռնալի մշտական աշխակից և յեղել: «Հասկեր» մանկական թերթում նա ունի ավագանաշակի ստեղծագործություններ և նրա մանկական դականությունը «Հասկեր»-ի միջոցով բավական խողոր արկ է ստացել: Այնուհետեւ պետք է հիշատակել նրա աշխատակցելը «Մայրենի լեզվի» դաստիքներին, հատկապես «Հուսաբեր»-ին, վորի հատորների մեջ վետեղվել են մեծ ակով թումանյանի յերկերը: Յեզ իր ժամանակին այդ դադիրքը համարվել է լավագույն դասագրքերից մեկը:

Թումանյանի գրականության հետ կապված գործունեու-

թյան բնագավաճիկ պետք է հիշատակել նույն յերկու դրամա-
առաջինը՝ առ նայ զրողների մրություններ, վորո նա հիմ-
նարրեց յերկու նպատակով՝ նախ նայ զրահանդաժան ուսում-
նասիրությունը. պարզ առալու և ազա սկսնակի գրողների հա-
մար առանձնահատ ընթացքից թիւ միջնորդութ, չորս շիւ այս
սկսնակի գրողները շփվելով նշանավոր գրողների հետ
գորոշանան մարզի իրենց միտքը և զարգացնեն իրենց
քրիչը:

Այնուհետեւ պետք է հիշատակել այս ֆակտակայությամբ
նաև «Հայկական Ընկերություններ», վորո մտադիր եր հիմ-
նել թումանյանը գլխավորացեա նկատի առնելով նայ գրող-
ների պատմական վատթար վիճակը «Հայկական Ընկերու-
թյան» նպատակը գրողներին բարվոք վիճակի մեջ դնեն եթ,
վորպեսի նրանք գառնան պրոֆեսիոնալ գրողներ, շշտագեն
իրենց գործերը հրատարակելու, յերկար մշակության յե-
նարկեն այդ յերկերը և այնուհետեւ, յերբ յերկը պատրաստ
է, զրողը տվայտանք չի ապրում; այլ այս յերկը իր ֆամիլիա-
կան հանձնաժողովի միջոցով հավանություն է ստանում և
հրատարակվում, իսկ գրողին արվում է վորոշ հոնարար:

Այս ընկերությունը մեակ թղթի վրա և այլ կերպ ել նա
չեր կարող լինել: Դրողները բորժուական աշխարհում շեյին
կարող այն ապահովությունն ունենալ, ինչ վոր այսոր խորհրդա-
յին աշխարհում խորհրդային գրողներն ունեն:

Պարոնյանը Պոլսի հայ գրողների վիճակը Յաղթելով չույց
ե տալիս, թե յերբ գիրքը պատրաստ է, նա քողջ արդեն
սկսում է մուրացկանությունը, որա նրա դուռը Ֆեզել, վոր-
պեսի ռեժիսուս գտնի: իր յերկը հրատարակելու համար չ

Դարույշն այս կապակցությամբ ասում է «քիչ ե մնում, վոր գրողը մտնի յերկեսի և զանձանակ պատճենի իր պատրաստի յերկը հրատարակելու համար»:

Թումանյանն իրեկ բանաստեղծ - քննչառ շատ խնտապահեց եր ուրիշների նկատմամբ . որինակ՝ նա վոշնչացնող քննադատության և յենթարկել և Մորթի մեջ Պետրոս Առնուլյանին: Ինքը , Թումանյանը շատ խստապահեց է նաև իր նկատմամբ : Թումանյանի առջանդի աւանձնահատկությունն այն է , վոր նա շատ շուտ և զարգացել՝ դեռ 16-17 տարեկան հասակում նա այդեւ և իր կարեւոր գործերից մի քանիսը ; որինակ՝ այնպիսի գործեր , ինչպիսին են «Ծովառ ու կատուն» , «Հին որ հնությունը» :

Բայց Թումանյանն այն գրողներից է , վոր շարունակաբար առաջ և գնացել և իր յերկերը զարգացրել ե նախորդ քայլերի նկատմամբ : Նա , ինչպես ասացինք , խստապահանջություն հայտնաբերել է նաև իր նկատմամբ : Նա գել է մոտավորապես 35 տարի և նրա յերկերի տարբեր հրատարակությունները , յեթէ մենք աշխի առաջ ունենանք , կտնանենք , թե ինչպես են զարգանում նրա մոտ այդ յերկերը : Կարծես թե նրա յերկերը մեկը մյուսի նկատմամբ մի սանդուխքով բարձրանում է միշտ դեպի վեր : Նա իր բանաստեղծությունների ժողովածուները հրատարակել ե հետեւյալ տարիներին .

Բանաստեղծությունների առաջին ժողովածուն հրատարակել է 1890թ. Յերկրորդ ժողովածուն՝ 1892թ. Այնուհետև իր կենդանության ժամանակ հրատարակվել էն նրա յերկերի յերեք ժողովածուն : Նիսկամար յերկերի ժողովածուն հրատարակվել է 1903թ. Թիֆլիսում , յերկրորդը՝ 1908թ. Բագվում և յերրորդը՝ նրա մահվանից քիչ առաջ՝ 1922թ.

Պոլսում:

Յերե դուք այս ժողովածուները աշխի առաջ ունենաք : Կտեսնեք, վոր նա ինքը խստապահանց արվեստագետ է յեղճէ : Պուշկինի այն խոսքը, վոր «Ձո դատավորը որու ինքդ ես», Թումանյանը Միակատար շափով և հասկացէ և և զորթադրէլ : Ժամանակի ընթացքում նա մշակել է իր գործերը : Վոչ միայն աշխատել է բովանդակությունը զայտուն դարձնել, այլև այս բովանդակությունը վոճական առումով ավելի կոնկրետ դարձնել է նույնիսկ շատ դեպքերում վորետ բառ փոխելով՝ դուք տեսնում եք, թե ինչպես Թումանյանը հմտու վարպետի պես կարողանում է իր յերկը դարձնել շատ ավելի արժեքավոր :

Թումանյանի մոտ, ինչպես և Պուշկինի մոտ, ձեռագիրը միշտ ավելի յերկար է քան տպագրիրը : Այսինքն՝ նա իր վուսավորները մի քանի անգամ մշակման է յենթարկում՝ այս կամ այն քառատողը հանելով : Որինակի համար՝ «Գոթանի յերդ» վոտանավորը տարբեր տպագրությունների ժամանակ : Նա մշակման է յենթարկել, յերե դուք նրա կրնատուները վերցնեք, կտեսնեք, վոր նրա կրնատված քառատողերի մեջ կան այնպիսինները, վորոնք լավ են, բայց վորով հետեւ խանդարում են գրվածքի ամրողջականությանը, այնուամենայնիվ նա վերցնում և կրնատում է : Այդպես ել՝ նա անխօն յե բառերի նկատմամբ : Ծառ կարեվոր է նշել, նրա «Ախ Թամար»-ը այս տեսակեանց : Յերկու տարբեր հրատարակություններ իրար հետ համեմատելով՝ տեսնում ենք, թե Թումանյանն ինչքան շատ է աշխատանք կատարել՝ վոճի, լեզվի նկատմամբ : Որինակ՝ առաջին հրատարակության մեջ նա գորել է «Ձրերը հեղքում», յերկրորդ հրատարակության մեջ նա

պարեցն և՝ «զբերը նողակամ»՝ վարչակների՝ այս արաւածաց-
տությունը շատ պէտք է նողովրդական և պատկերավոր :

Առ հաջանքի լիրիկական ստեղծագործության պսակը կազ-
մում են նրա քառյակները : Նա քառյակները գրել ե մեծ
մասամբ իր կյանքի վերջում և սրանց մեջ նա խորապել
ե իր կյանքի փիլիքսոփայությունը իր բարձր կննական փոր-
ձը և իմաստությունը : Այլև քառյակների մեջ ովել ե իր
բարձր վարպետությունը, կարճ խոսքի կուլտորան նրա մոտ
դարձել ե գեղարվեստական բարձր արժանիք : Քառյակները մեծ
մասամբ գրված են 1916 - 1922 թվականներին : Քառյակները
70-ի շաբի են :

Այժմ տեսնենք, թե վործ ե այդ քառյակների թեմատի-
կան և թուժանյանի արվեստն այդ քառյակներում : Նա քառ-
յակներն սկսել ե գրել համաշխարհային պատերազմի մամա-
նակ, այն եպոխայում, յերբ իմպերիալիստական բուրժուազիան
ամբողջ աշխարհը դարձրել ե մի կատարյալ սպանդանոց,
յերբ մարդկային ժաղիկը, նրա յերիտասարդությունն ամբող-
ջապես վոշնչապվում եր հարուստենքի համար շուկաներ
զովքելու համար : Ցեվ ահա այս իմպերիալիստական մարդա-
կերական դարաշրջանում թուժանյանը բարձրացնում է հո-
մանիպմի դրոշակը :

Նա իր քառյակների մեջ պաշտպանում է այն տեսակն-
արը, թե՝ գործոն մարդասիրությունը, բարձր հումանիզմը
պետք է հակադրվի բուրժուազիայի պատերազմասիրական
բարբարոսությանը : Այս մտայնությունը նա խորապել է յեր-
կու նշանավոր քառյակներում : Առաջին քառյակն ե՝
Մի համբ զարկի յես մի որ .

թռավ գնաց վիրաժոր

Թռչում է օրիւ իմ մտքում,

թեվը արեսու ու մոլոր :

Յերկրորդ քառակի մեջ Թռմանյանեց այդ միտքն է հայտնում, վոր կյանցի մօք պատր շամալ է տեսել: Այս միութը արտահայտել է նաև կահան Տերյանը իր սաեղթագործության մեջ: Նրա մահվանից քիզ առաջ գրված վոտանաւորի մեջ գըրված է «Մնաք բարով ասում եմ յես բոլոր մարդկանց շար ու բարի»:

Քառյակների թեմատիկայի մյուս խնդիրը, ոս պատրիքիսմն է: Թռմանյանը գիշատիլ բորժուացիային հակառակում է իր հումանիստական փրկիսուփայությանը: Նա տալիս է սեփականատիրական աշխարհի զարգացման աստիճանական տեսությունը և գտնում է, վոր մարդը մնացել է եղի արեսու մարդակեր: Իմպերիալիստների ռազմատեղ շահատակություններին հակառակում է իր սոցիալական ուսուպիան, հաշտ ու խաղաղ մարդկությունը, այն ժամանակը, յերբ սարդը կաշխատի և իր աշխատանքի արդյունքը կվայելի:

Համաշխարհային պատերազմի վերջին շրջանում Անդրկովկասը դառնում է գերմանական և անգլիական կապիտալիստների շահագործման մի վայրը, այդ հանգամանքը նկատի առնելով՝ Թռմանյանը հայտնում է իր հակակրանքը՝ կապիտալիսմի դեմ: Արեվմտյան Յեղրովայի կապիտալիստներին նա անզանում է վոսկու և մեքենայի ստրուկտոր, վորոնք ցանկանում են ներեւելով գաղութացնել այնպես, ինչպես մի ժամանակ նա ցարիսմի դեմ եր ձառանում, վոր ցարիսմը՝ Անդրկովկասը դարձրել է մի գաղութ, այնպես ել համաշխարհային պատերազմից հետո վայել-

նում եղ պոր Երեխմայի եկան գիշատիչների ձեռքի տակ
բնենի աշխատավոր ձողովորդը:

Թումանյանի քառյակների մեջ շատ նզանակոր և և մի այլ
թեմա՝ բնությունը և բնության պաշտամունքը։ Թումանյանը
բնության հետ կապում է գյուղը, գյուղական աշխատավորու-
թյունը, աշխատավոր ձողովորդի առորյա կենցաղը և համեմա-
տում է այս բնությունը քաղաքում բնակալան բործուական
հասարակության հետ։ Քաղաքը հանդես է բերում վորուես-
մի անիրազ աշխարհ, ինչպես նա տում է «Գիրոր»-ի մեջ։

Մուրացանի պես նա հակադրում է իրար կապրուայիստա-
կան քաղաքը և գյուղը իր աշխատավոր գյուղակությամբ։
Արա համակրանքը վերջինիս կողմնեւ։

Քառյակների մեջ նա մեծ խանդավառությամբ յերգում է
հայրենի տունը, իր հօսքն, ուր հանդում իրեն սպասում է
արտուտիկը։

Հեղափոխությունից հետո գրան յերկերի մեջ աշքի յե ընկ-
զում նրա ջերմ վերաբերմունքը գեպի կինը և նրա ազատաց-
ումը։ Նա յերգում է ազատագրված անկախ կնոջը, վորը հեղա-
փոխության միջոցով փշել է իր շշմաները։ Այն շղթաները,
որոնց մասին նա այնքան դառնությամբ խոսում է իր «Մարուր»
մեջ, «Ենիթան հարսից» մեջ և այլն։

Ինչ արժեք ունի քառյակների արվեստը։ Անենից տուազ Թու-
մանյանը գնահատելու է ինքը իրեն։ Քրանքենն ասում է, վոր
և կուքի սեղմ ձեզն ամենից մնայունն է» և Թումանյանն իր
քառյակների մեջ այս սեղմությունը ամբել է առանց կաշկան-
ելու միտքը։ Կա սեղմություն, վորը հիշեցնում է վորոշ նի-
ար մարդկանց հիմանգագիծ վիճակը, Թումանյանի սեղմու-

Դյուեր, սա ստեղծագործական առողջության պիճակ է և մաքի
ու ձեվի զուգորդում, շերդաշնորհ-միացում։ Այս բանը գիտակ-
ցել է ինչը Թումանյանը և իր ստեղծագործությունների նկատ-
մամբ խստապահանջ լինելով հանգերծ ինքն իր օճախին առում
է. — «յես յեղել եմ, կամ և կմնամ»։

Սա նշանակում է, վոր ինքը գնահատում է իր գործը, վորը
հայ գրականության մշտենցւնական կապիտալն է, ինչպես կատեր
Բելինսկին։

Իր արվեստը կարգացնելիս Քառյակների մեջ Թումանյանն
ոգտագործել է զոյ միայն մեր միջնադարյան տաղերգունե-
րին, այլև Արեվելյան մեր հարեվան ժողովուրդների կլասի-
կական բանաստեղծներին։ Ինքը, Թումանյանը խոստովանվել է,
վոր Պուշկինից և Ենրիկոնովից հետո յես յերեսս գարձրել եմ
դեպի Արեվելք։ Նա ոգտագործել է այդ բանաստեղծներին,
ինչպիսիք են՝ Խայամը և Խաքանը, վորից վորոշ շափու նա
ապրվել է և մի բանի բաներ թարգմանել է։

Քառյակների մեջ Թումանյանն հանդես է գալիս վորպես
մի բանաստեղծ, վոր ինչ բանի վոր ձեռք է տալիս, դարձը-
նում է գեղարվեստական խոշոր արժեք։ Այսպիսի մի բան ասել
են Պուշկինի մասին ուսու քննադատները, մանավանդ Բելին-
սկին, վոր ասել է թե՝ սովորական կյանքի ամեն մի յերե-
վութը, վորին Պուշկինը նայում է, այս յերեվութը դառնում
եր բանաստեղծություն։

Քառյակները հերքուս են Յուրի Կենելյանին այն կար-
ժելը, թե Թումանյանի արժեքը միայն տեղայնության մեջ է։

Յերկրորդ ժանրը, վոր բանեցրել է Թումանյանը, սա
նրա եպիկան է, եպիկական գործերը։ Ինքը թումանյանը
զնահատնել է իր այդ գործերը, գրելով Յուրի Վեսելովսկուն։
Թե «Առաջին անգամ իմ պոեզիայի մեջ յերգչել չ մեր
ժողովուրդը և մեր բնությունը»։

Այս ամելով նա ուշում է հակադրվել Գամառ Քաթրիա-
նին և Շահապետին, վորոնց վերաբերյալ նա, ինչպես ասել
էնք. այն կարծիքն է հայտնել թե «Գամառ Քաթրիայի և
Շահապետի յերգերի մեջ յես շեմ պատմաեր դաշտերի և
արտերի բուրմունքը»։

Ինչ առանձնահություն ունեն Թումանյանի եպիկա-
կան գործերը։ Թումանյանը տվել է այնպիսի եպիկական գործեր,
որոնց մեջ առաջ Ներկայական է հայ կյանքի վո-
ռոշ եպոխան՝ սրանով հայտնած լինելով իր գնահատությունը F
և դատավճիռն այդ եպոխայի մասին։ Այս մեջ նա տվել է
մարդ ոբյեկտիվ - առարկայական աշխարհ և այնուհետեւ իր
սնձնական սուբյեկտիվ վերաբերություններ այս աշխարհի նկատ-
մամբ։

Կալերիյ Բրյուսովն եպիկան պոեզիայի մասին այն կար-
իքն ունի, վոր այտեղ բանաստեղծն ավելի շատ հանդես է
ունեցած արտաքին աշխարհի բնութագիրը։ Եպիկանը տալիս է
աշխարհի, ոբյեկտիվ իրականությունը, ասում է Բրյուսովը,
և կ լիրիկանը տալիս է բանաստեղծի անձնականությունը, այն
սնձնական պատուհանը, վորի միջոցով նա նայում է գլո-
րի աշխարհին։

Թումանյանը տվել է եպիկական և լիրիկական պոե-

Տաներ: Եպիկական պոեմաների Հյութը Նա առնում է իսու¹ Ամանակակից կյանքից՝ որինակ «Անուշը» «Մարոն» և ու-² լուսի Ասքոն» կամ առնում է պատմական Լիդենքական այ-³ խարհից՝ որինակ «Աստվածի Դավիթը» «Յօնաբերդի առուց»⁴ «Փարզանա» և այլն: Բայց այս Եպիկական պոեմա Տամանակակից Իյանքից «Պետու Առևան» վորե ունի Նույնքան մեջ գրա-⁵ կան արժեք, ինչպես Թումանյանի մյուս պոեմաները:

Ամենից առաջ պետք է նկատենք, վոր Թումանյանն իր պոեմաներով հերթել ե այն սխալ կարծիքը, վոր նրա մա-¹ սին արտահայտված է յեղել: Մենք վերելում տեսանք, վոր քննադատներից վորանք նրան համարել են անկալը մեջա-² րող. բայց նրա ստեղծագործություններում անցյալի մեջա-³ րանք չի նկատվում: Թումանյանն իր գլուխ գործոց «Անուշ»⁴ պոեմայում ծառանում է աղաթի դեմ, անցյալի այն ձանը լիդի դեմ, վորը մեջապես կրում եր կինը: Մի աղաթ, վորից հենց այս Նույն պոեմայում ծագում են մարդասպանություն և ինձագարություն:

Կնոջ Տանը Շուաթյունը Նա տվել է նաև «Մարոն»-ի¹ և «Անիծած հարս» գործերում: «Մարոն»-ի տրագեդիայի² Նա Ճաղկել է անշափահաս ամուսությունը՝ Զարեկան Մարոնին ամուսացնում են աժգահա Կարայի հետ: Թու-³ մանյանը տալիս է այս մանկական տրագետիան և Միա-⁴ Ժամանակ սեվ գիծ է Քաջում այդ սովորությունը պահ-⁵ պանող յեկեղեցու և կրոնավորների վրա: Կնոջ սորկո-⁶ թյունն է տալիս և «Անիծած հարս»-ի մեջ:

Դուք գիտեք, վոր հարսի և կերող վորի հարաբերու-

ևամ է, վոր Արեգմանայելուկական գիշատիշների և եղքի տակ ընկնի աշխատավոր Տողովորդը:

Թումանյանի Քառյակների մեջ շատ նշանակոր և և մի այլ թեմա՝ բնությունը և բնության պաշտամունքը։ Թումանյանը բնության հետ կապում է գյուղը, գյուղական աշխատավորությունը, աշխատավոր Խողովրդի առորյա կենցաղը և համեմատում է այս բնությունը Քաղաքում բնակալած բորժուական հասարակության հետ։ Քաղաքը հանդես է բերում վորոշեալ մի անիբազ աշխարհ, ինչպես նա տում է «Գիքորուշի» մեջ։ Մուրացանի պես նա հակագրում է իրար կապիտալիստական քաղաքը և գյուղը իր աշխատավոր գյուղացիությամբ։ Նրա համակրանքը վերջինիս կողմն է։

Քայլակների մեջ նա մեծ ինանդավառությամբ յերգում է հայրենի տունը, իր ելուխ, ուր հանգում իրեն սպասում ե արտուրիկը։

Հեղափոխությունից հետո գրած յերկների մեջ աշքը յե ընկնում նրա ջերմ վերաբերմունքը գետի կինը և նրա ազատագրութը։ Նա յերգում է ազատագրված անկախ կնոջը, վորը հեղափոխության միջոցով փշուէ իր շնթաները։ Այն շնթաները, վորոնց մասին նա այնքան դառնությամբ խոսում է իր «Մարուհ» մեջ, «Անիքան հարսի», մեջ և այլն։

Ինչ արժեք ունի Քառյակների արվեստը։ Ամենից առաջ Թումանյանը գնահատել է ինքն իրեն։ Բրանտենն ասում է, վոր «Խոսքի սեղմ ձեզն ամենից մնայունն է»։ և Թումանյանն իր Քառյակների մեջ այս սեղմությունը տվյալ է առանց կաշկանդելու միաւոր։ Կա սեղմություն, վորը հրշեցնում է վորոշ նիշար մարդկանց հրանդագիրն լինակը, Թումանյանի սեղմու-

թյուր, սա ստեղծագործական առողջություն պիտի է և մաքր ու ձեփի կողդորում, ներգաշնակ միացու: Այս բանը գիտակ չել ե ինքը Թումանյանը և իր ստեղծագործությունների նկատմամբ խոռապահանգ լինելով հանդերձ ինքն իր մասին ասու է: Այս յեղճը եմ կամ և կը նամ:

Սա Նշանակուու է, վոր ինքը գնահատու է իր գործը, վոր հայ գրականության մշտենզենական կապիտալն է, ինչպես կասեր Բելինսկին:

Իր արվեստը զարգացնելիս քառյակելերի մեջ Թումանյանն ոգտագործել է վոչ միայն մեր Միջնադարյան տաղերգութերին, այլև Արևիկելյան օճր Տարեկան ժողովորդերի կլասիկական բանաստեղծներին: Ինը, Թումանյանը խոսովածել է, վոր Պուշկինից և Եկրունովից հետո յեւ յօրեսս զարձրել եմ գեղի Արեվինը: Նա ոգտագործել է այդ բանաստեղծներին, ինչպիսիք են՝ Խայամը և Խաքանը, վորից վորոշ շափու և ազդել ե և մի քանի բաներ Թուրքմանել ե:

Քառյակեների մեջ Թումանյանն հանդես է գալիս վորոշ մի բանաստեղծ, վոր ինչ բանի վոր ձեռք է տալիս, դարձրնում է զնդարձեստական խողոր արժեք: Այսպիսի մի բան անել են Պուշկինի մասին ուսու քննադատները, Մանավանդ Բելինսկին, վոր ասել է թե՝ սովորական կյանքի ամեն մի յերեպութը, վորին Պուշկինը նայում է, այս յերեվութը գառնում եր բանաստեղծություն:

Քառյակեները հերքուտ է: Յուրի Կեսերվուհու այն կարծիքը, թե Թումանյանի արժեքը միայն ուղայնության մեջ է:

IV

Յերեքորդ ժակը, վոր բանեցրել է Թումանյանը . սա
նրա եպիկան է, և պահպան գործերը : Ինքը թումանյանը
զնանառու է իր այդ գործերը, գրելով Յուրի Կեսելյանին,
թէ .. և աշխատ անդամ թէ պոեյբարի մեջ յերգչել է մեր
ժողովորդը և մեր բնությունը » :

Ես ասելով Նա ուշամ է հակացրէլ Գաման. Բաթիկա-
յին և Եահապիսին, վորոնց վերաբերյալ նա, ինչպէս ասել
ենք այն կարծիքն է հայուննել թէ « Գաման Բաթիկայի և
Եահապիսի յերդնրի մեջ յեն շնոր պում մեր դաշտերի և
արտերի բուրմոնքը » :

Ի՞նչ առանձնահատկությունն ունեն Թումանյանի եպիկա-
կան գործերը : Թումանյանը տվել է այնպիսի եպիկական գործեր,
վորոնց մեջ առենից սուազ ներկայացրէլ է հայ կյանքի վո-
րոց եպուամ՝ սրանով հայունաձ լինելով իր գնահատությունը
և դատավճիռն այդ եպուայի Տասքն : Այս մեջն նա տվել է
վորոց որյեկտիվ - առարկայական աշխարհ և այնուհետեւ իր
անձնական սովորեկարից վերաբերությունն այս աշխարհի նկա-
մամբ :

Կայերի երյուսն եպիկան պոնցիայի Տասքն այն խար-
ջիքն ունի, վոր այտեղ բանաստեղծն ավելի շատ հաջես և
բերում արտաքին աշխարհի բնութագիրը : Նպիսմբ տալիս է
աշխարհի, որյեկտիվ իրականությունը, առաջ է երյուսնը,
իսկ լիրիզմը տալիս է բանաստեղծի անձնականությունը, այն
անձնական պատուհանը, վորի Միջոցով նա նայում է գըր-
սի աշխարհին :

Թումանյանը տվել է և եպիկական և լիրիզմական պոն-

մաներ: Եպիկական պոեմաների նյութը նա առնում է կամ կամանակակից կյանքից՝ որինակ «Կնուշը» «Մարտ» «Հոգ- ուսի Սաքոն» կամ առ նում է պատմական լեզենդական ոշ- խարհից՝ որինակ «Սս սունցի Դավիթը» «Յօհանների առումը» «Փարվանա» և այլն: Բայի այս եպիկական պոեմաներից թումանյանը գրել է նաև լիրիկական պոեմա ծամանակակից կյանքից «Պետական Մուսան» վործունի նույնքան մեծ գրա- կան արժեք, ինչպես թումանյանի մյուս պոեմաները:

Ամենից առաջ պետք է նկատենք, վոր Թումանյանն իր պոեմաներով հերթել է այն սխալ կարծիքը, վոր նրա նա- սին արտահայտված է յեղել: Մենք վերելզում տեսանք, վոր քննադատներից վլումանք նրան համարել են անցյալը մեջա- րող բայց նրա ստեղծաբործություններում անցյալի մեջա- րանք չի նկատվում: Թումանյանն իր գլուխ գործոց «Կնուշ» պոեմայում ֆառանում է աղաթի դեմ, անցյալի այն ծանր լին դեմ, չորը մեջապես կրում եր կինը: Մի աղաթ, վորից հենց այս նույն պոեմայում ծագում են մարդասպանություն և խելագարություն:

Կնուշ Յանը գրությունը նա տվել է նաև «Մարո»-ի և «Կնիքած հարս» գործերում: «Մարո»-ի տրադեուրայի մեջ նա ձաշեն է անշափահաս ամուսնությունը՝ Յ տարեկան Մարոյին ամուսնացնում են աժդահա Կարոյի հետ: Թու- մանյանը տալիս է այս մանկական տրագետիան և միա- ժամանակ սեվ գիծ է քաղում այդ սովորությունը պահ- պանող յեկեղեցու և կրոնավորների վրա: Կեզ ստրկու- թյունն է տալիս և «Կնիքած հարս»-ի մեջ:

Դուք գիտեք, վոր հարսի և կեսրող գորս հարաբերու-

Թյան հարցը մե գյուղական գրականության կարեվորագույն թեմաներից մեկն է յեղել: Դուք գիտեք, վոր Ադելյանն այս մասին զրել ե և տվել ե յերիտասարդ սերնդի պայքարն այս հարսի և կեսուրի փոխհարտքերության մօջ: Թումանյանն «ԱնհինաՅ հարս»-ի մեջ վոչ թե մեծարում ե անցյալը, այլ տալիս ե նոր, թարմ սերնդի կրած պրկանքները դեպի անցյալը նայող պառավի կողմից:

«Հոռեցի Սաքո»-յի մեջ ել Թումանյանը դարձյալ մտյակում ե բոլոր նախապաշտումներն, պառավների հերհյուրած բոլոր սնոտիապաշտություններն և թե ինչպես Սաքոն վոհ ե դառնում այս բոլոր նախապաշտումներին: «Հոռեցի Սաքո»-յի պատմությունը յեվս վոչ մի հիմք չի տալիս մըտածելու, վոր Թումանյանի համակրանքն անցյալի վատթար կողմերի նկատմամբ կտ: Ըսդ հակառակը Թումանյանը շատ պարզորոշ կերպով միշտ հայտնում է իր բացասական վերաբերմունքը դեպի հետամնաց անցյալը:

Թումանյանի պոեմաների նկատմամբ բուրժուական քննադատությունը մի շարք տեսակետներ ե հայտնել, վորը մենք պետք ե հաշվի առնենք և գնահատենք:

Թումանյանի պոեմաների գեղարվեստական թերությունը համարվել ե հենց նոր հիշված «Հոռեցի Սաքո»-յի խելադարությունը Լեռն գտնում ե, վոր այնպես, ինչպես Սաքոն ե դուրս բերված, հավանական և համույշ շե: Նա առաջարկում ե, վոր Սաքոն դեվերի հետ կովեր և հետո պարտըվեր, թե չե այնպես ինչպես վոր Թումանյանն ե պատկերացրել, ասում ե Լեռն, սա ծիծաղելի յե, պարզապես Սաքոն մի վախկոտ ե:

Դեսք է ասենք, վոր Թումանյանի գեղարվեստական ժեթողն այնպես է, վոր նա չու թէ աշխատում է յօրեվոյք-ները ճիշտ, կերպով առ, այս աշխատում է Քաջարաբյաններ տալ Ներքին ճշմարտություն: « Լոռեցի Սաքուն » այս իմաստով տիս է և դարձոր նախապաշարումների մի զոհ. և այսպիսի կոհեր նկարագրում թումանյանը նաև իր այլ գործերի մեջ:

Ի հարկե յեթէ մենք վերցնենք « Սաքուն » արտաքին կողմից նրա վիթխարի ֆիլիկականի կողմից, այն վոր նրա մասին հեղինակն ասում է « Կասես մի կաղնի լինի » յեթ վերցնենք այն հանգամանքը, վոր ինչպես բանաստեղծ է ասում « Սարի սովոր է » յեթ այս կողմից վերցնելու լի-նենք յերեվոյթը պետք է մեզ թշա բացառիկ: Բայց իւշ-դիրն այն է, վոր այս բացառիկ յերեվոյթը Թումանյանի մոտ գեղարվեստորեն դարձել է համոզիչ: Յեզ թումանյանը ցույց է տվել, վոր նախապաշարումն այնպիսի մի ուժ է, վոր յերբեմն կարող է մարդու ուղեղը մթագնել և մար-դուն քարձնել իրեն ստրակ: Իսկ նախապաշարումների այս ուժ լինելը մենք գիտենք վոչ միայն մեր գրականությունից, այլև Արեվմտա-յելլոպական գրականությունից: Ըղանավոր Բապանակի վիպասան Բլասկո իրանեան ունի մի զնուղ վեայ, վորը շատ բնորոշ վերնագիր ունի « Մեռելները հրամացում են ». այսուհեղ նղանավոր վիպասանը ցույց է տալիս թե ինչպես կեն-դանի մարդու վրա այս մեռելների արագիքիան դառնում է մի կապանք և կաշկանդում նրան: Տայիս է մի սիրահար վու-զի պատմույթուն, վոր կոհում է այս տրագիսիային:

Դեսք է ասենք, վոր « Անուշ »-ի մեջ ել նրա ռեալիզմը

բովանդակութեան շի, պետառական : « Անոց արք մեզ չույս եւ
տրվել ուստահական կողմներ, Եղիք - որինակ այն Հայոցանքը
յերբ Թումանյանը նկարագրութեան Մոսիր ձեռքով Մարտի սպա-
նութեան և նույնից հետո նորի մեջ արյան զնու հոսէլը : Այսանդ
եւ պետք է ասենք, վոր արտաքին ճշտությունը յեթե մենք
մերցնելու լինենք, յերեպոյթը կարծես թե ուսւումի հետ զոր
շունի, վորութեան մի մարդու սպանությունից մի քանի կազի
արյուն կառաջանա, իսկ չըսնի չի կարող գետի խոշոր ու լուսուց
առաջանալ :

Իսյոց Թումանյանն արտաքին ճշտությունը չի աշքի առաջ
ունենամ, այլ տալիս եւ ներքին ճշտություններ : Այն հանդա-
մանքը, ուր Մարտ և Մոսիր Թումանյանը ընկերներ են, սա գնդար-
փեստական խոշոր արժեք է պահմայի համար : Այն վոր Մարտ
և Մոսիր շատ սիրու : Ընկերներ են, զատ մուտքի, շատ անկեղծ
զգացմունքներով իրար հետ կապված՝ գրեթե յեղբայրներ և զյու-
ղական սովոր են միշտ նրանց իրար մոտ տեսնել, և ինչպես
ասում են մենք մյուսի համար կյանքը չ'խնայեն, հանկարծ
այս ընկերները թշնամանում են և հանկարծ սկսում են իրար
ատել : Հոգեբանորդն սա այնպիսի մի ապշեցուցիչ յերեպոյթե,
նսպասված, հանկարծակի վոր Տողովրդական հայացքի մեջ առա-
ջնակում է ահազին բեկում և ապավորությունն ուժեղանում է:
Յեզ քաստ է դարձվում գրեթե անհամառավին : Այս անհամա-
ռավիությունը բարում է նաև Ետյինակի հրապորքի իշխանիկ / շա-
հականցություն / : Անհամառավին են համարել նույնպես Թա-
թուրի կերպ արարքը՝ բերդը շահին հանձննելուց հետո Թաթուրի
նոր կոպիտ պատասխանները :

Այստեղ պետք է ասենք, վոր ճշտությունը և ճշմարտությու-

Նըն իրար հակադրում եւ: Յեթ ճշտության կողմից խնդրին նայելու մինենք անհաջատակի յէ, վոր մի կին հրապորդի մի տղամարդով և առաջին անգամ նրան հանդիպելու ժամանակ: Մինչ այդ արած իր զոհաբերությունը և չի՛ զարձնի: Բայց այստեղ կա մի կարեվոր խնդիր, սա այն է վոր ծահն իր հարցութով կարծես թէ մատը դնում ե այն վերքի վրա, վոր թաթուլի կնոջ համար վերին աստիճանի անախործ ե: Ինչպէս «Մարո»-յի պատմության մէջ անպես էլ այստեղ թումանյանը հանդես է գալիս իբրեւ նուրբ հոգեբան:

Մինչդեռ լիբերալ քննադատությունը նկատել է, վոր թումանյանը հերոսուհու հոգեբանությունը չի լուսարանել, մենք տեսնում ենք վոր «Մարո»-յի պատմության մէջ թումանյանը հոյակապ ֆերպով տվել ե մանուկի հոգեբանությունը, վորին նա խոսեցնում ե մի շատ աշքի ընկնող մանկական լեզվով, վորով և նրա ներքին աշխարհն ե ցուցադրում՝ շատ հաջող կերպով:

Հետո նկատել են, վոր «Մարո»-յի պատմության մէջ թումանյանն անտարբեր մի հեղինակ է. վոր նա դեպքերը նրկարագրում ե շատ սառնասիրու կերպով և վորեվէ վերաբերմունք չի ցույց տալիս: Մինչդեռ մենք տեսնում ենք, վոր թումանյանի պոեմաներից ամենից կարեվոր առանձնահատկությունն այն է, վոր հեղինակն այստեղ վորոյ շափով ներկա յէ. Ա իր ներկայությունը նա չի թագցնում և ցերծ սրբ տագին վերաբերմունք ե ցուցաբերում: Որինակ - «Մարո»-յի նկատմամբ նա վերին աստիճանի ւոկա յէ: Այն խոսքը, թէ «Մեռավ գնաց մեր Մարոն» ցույց ե տալիս, վոր հեղինակն անտարբեր չէ, վոր նրա սառնասիրու թվացող եպիկական նրկարագրության մէջ կա վորոշ տաք լիրիկմ:

Թուման սնի ու եալիստական առանձնահատկություններից
մեկն ել այն ե, վոր նա իր պոեմաների մեջ տալիս ե աւելի
սի տիպնը, վորոնց նախատիպերը նա ուսումնակրել ե սովորական, առորյա կյանքի մեջ:

Գրական գննադատության մեջ մինչեւ այսոր ել մի կեց
դեռ գոյություն ունի այս խնդրի առիթով, թե հեղինակների
տիպերն ուսումնասիրելիս արժե՞ ի նկատի ունենալ այն նախատի-
պերը, այսինքն այն անձնավորությունները, վոր աշխի առաջ ե
ունեցել հեղինակը՝ նախքան իր գեղարվեստական տիպը կերտե-
լու: Կոմանք դա համարում են ավելորդ աշխատանք: Որինակ
ինչպես ասում է հայտնի գրող Վերենայեվը՝ տիպն ուսումնա-
սիրելուց հետո այլևս կարիք չկա հետաքրքրվելու թե վոր
մարդուն ե նկատի ունեցել հեղինակն իր այդ տիպը կերտելիս:

Եայս կա և սրա հակառակ կարծիքը, վորը գտնում է,
վոր հեղինակի գեղարվեստական լաբորատորիան ուսումնասի-
րելու համար շատ կարեվոր ե նրա տիպի նախատիպն ուսում-
նասիրել, վորովհետեւ այդ դեպքում հնարավոր ե լինում նրա
գեղարվեստական արհետանոցի մեջ կատարած աշխատանքի
արժեքը և նշանակությունն ել ավելի պարզել:

Որինակ վերցնենք «Հառաշանք» պոեմը: Թուման-
յանն այստեղ տվել ե Զատիկնի տիպը: Ինչպես յերեվում ե
Թումանյանի մասին յեղած հիշողություններից՝ մեր ժողովրդա-
կան բանաստեղծն այս տիպը կերտելուց առաջ յերկար տա-
րիներ ուսումնասիրել ե հատկապես գյուղական շարշումնե-
րոն Անդրկովկասում, մանավանդ իր Տննդավայր հոռում:
Յեզ Զատիկնի տիպը կերտելուց նա նկատի յե առել Զովու-
ռանց տղաների յելութը՝ վաշխառուների ու Տ Նման մի պատ-

մոթուն ել արեւ կը թանես Փափակյան իր « Ձոշոքարուի
մեջ : Սողոմոնի և իր յեղբայրների յերսյիր Հարեթ աղայի լին :
Մենք տեսնում ենք . զոր թե Զատիկն և թե Սողոմոնի ու
յեղբայրների գործունեությունն ողջպահ է ցարական կառավարու-
թյան դեմ . իսկ ցարական կառավարությունն իր պատպանության
տակ է առնում մի կողմից թափառներին , մյուս կողմից վաշխա-
ռուներին . կառավարությունը հետապնում է այս ըմբռատակող-
ներին և նրանք ղաշաղ են ընկնում :

Մի այսպիսի , շահաղության դեպք տվել , Եակ մեր գրա-
կանության մեջ Հակարոս Ազայանը իր « Յերկու քուր » վեպում .
վորտեղ Արգումանը ղաշաղ է լինելում :

Մենք տեսնում ենք թե Թումանյանն ինչպես իր գրական գոր-
ծերի նկատմամբ զգույշ յեղել՝ յերկար տարիների տարիների հետա-
պատճյունիկ , ուսումնասիրությունիկ հետո միայն նա տվել է իր
գեղարվեստական յերկերը : Իր գործերի մեջ ավելի ուշադիր վերա-
բերմունք է ցույց տվել դեպի կյանքի փաստերը և առաջին
պլանի վրա յե գրել հենց այս փաստերի ճիշտ նկարագրություն :

Այնպես զոր նրա մասին յեղան այն բնորոշումը , զոր նա
լեռան յնրդիշ է և մարդու պատկերացման մեջ նա անկոր և
միանգամացն իրականությանը չի համապատասխանում : Նրա գոր-
ծերի մեջ լեռները մի քո՞ն են , զորի վրա նա նկարագրում է
հասարակական կյանքի իրազարժությունները : Հոգհանձեւ Թու-
մանյանը վոզ միայն կյանք , բաստերն է զգույշ կերպով նկարու-
թիւն , այլև նա զգույշ է իր գեղարվեստական գործերի մշակ-
ման աշխատանքների մեջ :

Նրա գործերի ստեղծագործական մշակումը նույնիսկ մեջ
համար պետք է համարենք արինալելու : Այդինական համար յերեւ

մենք յերգութ ենք և ենք և պոեմայի յերես տառօքը Երա-
տիրակությունների համեմատությունը՝ 1892 թվի գրած «Ծնուցու-
թ յերե համեմատութ ենք 1903 թվի գրած «Ծնուցութ կե-
մենք տեսնում ենք, վոր առաջին հրատակության մեջ
և ենք և պոեմայում խիստ զայտուն կերպով յերեկութ ակ-
գագրական և պատմագրական վորոյ արժեքիցմ. Նկարագրություն
ների վորոյ ճաղաղություն։ Այստեղ բանաստեղծն իրեն շատա-
խոս է անվանում։ Յերկրորդ հրատարակության մեջ շատախոս
բանաստեղծը դառնում է քշախոս և հանդես գալիս իրեն զե-
ղարվեստական սեղմ վոճի արտահայտիչ։ Յերկրորդ հրատար-
կության մեջ նա ավելացրել է մեր գրականության համար՝ ար-
դին իրեն անմըռ ստեղծագործություն հանդիսացող նախեր-
գանքը, «Էժերի ուսիր» և «Համբարձումը»։ Նոյն ուսումնա-
սիրական վերլուծության է յելլարկել նաև իր մյուս գործերը
հատկապես Շիշենք և Սասունցի Դավիթը» վորն սուաթին ան-
կամ ազագրվել է «Մորճ» անսագրում և այնուհետեւ առա-
նին հրատարակության մեջ նա վորոյ փոփոխության և յենք
ին իր այդ գործը։

Որինակ նա յերկրորդ հրատարակությունից հանել է մատու-
դասիթի շարանների պատմությունը։ Ի նկատի ունենալու
այն, որ Դավիթին այդ Տանկական շարանների սակական
չէ, Թումանյանը Դավիթին դարձնում է մի ժողովրդական ներու-
մի իդիթ, վորի մանկության մեջ անգամ պետք է յերեկա Երա-
րիդեալական, ասկերպ արայ լինելը։ Յեզ վոր շեր, վոր Թումանյ-
ան նամակի մեջ գրամ է թե «Հիմա ավելի լատ ջնջելով եւ
կրազված, քան գրելով»։

Ինչպես վերեկն անցինք, Գերբեն էլ այս ջնջելու ար-

տրն մեծ պեղ ե տվել: Դուք զիտեք, վոր գեղթթեն յերկար տարիների ընթացքում մշակել ե իր «Փառաստ»-ը բայց միաժամանակ Գեղթթեն նկատել ե: Վոր հեղինակը զնդելու նկատմամբ պետք է վերին աստիճանի զգույշ լինի, նա ասում է աձնզողը չպետք է նմանվի այն սափրիշիթ, վորը փոխանակ մավր կտրելու, վեհ ե կտրում»:

Պետք ե ասենք, վոր թումանյանն որինակելի մշակող ե և նրա յերկերի տարբեր հրատարակություններն ուսումնասիրելով մեր սկսնակ հեղինակները կարող են ձեռք բերել մի բարձր գեղարվեստական կուլտուրա՝ խստապահանջություն գետի իր սեփական գործն, անխնա լինել և շափուսալ իր սեփական յերկը, յեթե դա թույլ է. ամեն ինչ, ինչ վոր գրվում է՝ հասարակությանը շներկայացնել:

Ասում են Ռաֆֆին պետք ե իր «Փնջերը» 20-30 հատորով հրապարակեր, բայց վերջի վերջու գլխի ընկապ. վոր ինքը լիրիկ բանաստեղն չի և Յա իրաֆնջերը» յերկու հատորից հետո այլևս չհրատարակեց, և այսպիսով հայ գրականությանը շատ մեծ Տառայություն մատուցեց:

Թումանյանի պոեմաների մեջ ավելի մեծ վեհ առաջարեց նրա լիրիկ պոեմը՝ «Պոետն ու Մուսան»:

Հայ քննադատական գրականության մեջ այն կարծիքն է հայտնվելու վոր «Պոետն ու Մուսան» մի պատճեն, մի պարսակագիր Յ, վորի մեջ իբրև թե բանաստեղնը րպարտել ե մի շարք գրական գործիշների, նրանց պատճեն որատավորող ակնարկներ անելով և առհասարակ գրականության համար անվայել մի միջոցի դիմելով: Ուրիշ խոսքով նա շիշիկներ ե մաքրել իր անձնական թշնամիների դեմ:

Յակ, և եվո՞ն Մանչելյանը կտրուկ կերպով այս յերկը պարագիր Ե անվանում, ասում Ե, վոր այստեղ՝ կա անձնական Չ և թափանցիկ ակնարկներ։ Յես կարծում եմ, պարսակազիր Պրջումը՝ « Պոետն ու Մուսան » յերկի մասին սխալ հորժմթշում Կորոշ շափով սա կարելի յէ անվանել պանթլետ այսինքն՝ մի կան Ժանր, վորը մեր գրականության մեջ առաջին անգամ ներել Ե նաև Միջայծը Նալբանդյանը։ « Յրկու տողն » իր մեջ ունակում Ե վորոշ շափով պանթլետիկ տարրեր։ Քաղաքագրականության մեջ Ել հայտնի յէ վորոշ կլասիկ պանուներ։ Քաղաքական պանթլետ Ե համարվում Մարգսի « Բրյու 18-ը », և նիւինի « Ռենեցատ Կառուկին »։ սրբնք գործնք վորոնց մեջ հեղինակները զատ մօճ շաղանդով կիրառել սարկազմը՝ վաշնացնելով պրոլետարիատի թշնամիներին։ « Պոետն ու Մուսան »-ի մեջ Ել Թուժանյանը գործադրում արկազմը։ Նա այս պոեմայի մեջ մերկացրել Ե վորոշ հասական բարքեր, բայ Ե արել վորոշ կուլտուրական զերքեր չեթե նրա յերկի մեջ անձեր Ել կան, սրանք արդեն դարեւ տիպեր։

Սարկազմի քորժութան տվել Ե Լունաշարսին։ Նա ասում Այս Նկատմամբ սարկազմը գործադրոված Ե Նա հեղինակին նում Ե հետեւյալ խոսքերով, Հեր ասանք Ֆիճաղելի յէ, Դիմաղում, այլ գայրանում Ե։ Յեվ իր պոեմի մեջ սարկազմը գործադրել Ե Թուժանյանը յեվ նրա յերգիծայերկերի մեջ սարկազմը մի կենք Ե ծողովորի թշնամինեմ, կապիտալիզմի գեմ, որինակ։ Նա մի վոտանավոր ունի, եզ պատմում Ե, թե ինչպես Մովսեսը Արևա սարից յերբ մե, տեսնում Ե, վոր վոսկե հորթի առաջ պաշտամունք Են

կանաքում: Ես դեռ է շպրտմ ուրիշակները: և
ասում: «Մինչ այս ամբոխն ի՞մ թշրիմուն է աւելա:
Յեկ «Դուռը ու Սուսան»-ի մեջ յեղած սարդակը
ցեզս այս ամբոխը դեմ է: Հովաշարուկին ասում
է, «Կարիքատուրան», հրայրքուն թույլատրելի չե:
ինձն արտակ կա վորոշ ճշմարտություն: Հինգ
վարն և այն ճշմարտությունը, վոր իս և Պուտուն
Սուսան պյութայի մեջ: Վորն է այն իրականությունը,
վորն է արժեքավորն այս յերկի մեջ, վորը նյութ
է Տառայել բանաստեղծի համար: Եռաջինը՝ սա
գրողի անապահության խնդիրն է, այն հանգա-
մանքը, վոր գրողը Բորժուական հասարակության
մեջ չի ապահովված և, վոր գրողը ստիպված
է կողմնակի ճանապարհերով հայ հայթնայթել
ընտանիքը պահելու համար, և, յերբ բանա-
տեղն ասում է. Վոր «գրադարան» պետք է
դարձնեմ կասսա», սա մի ճիշ է, վորը բար+
ձրացնում են Նրա հետ Միասին մեր հեղինակ-
ներից շատերը՝ Փափազյանը, Մուրացյանը, Հով-
հաննիսյանը, Կողյանը, Ծատուրյանը և համարյա-
բուրը:

Յերկրորդ, իրական ճշմարտությունը, վորն
արձարձնան է «Դուռը ու Սուսան»-ի մեջ ուա Բոր-
ժուական խմբագրուերի անպատրաստականությունն
է, նրանց բորբկությունը գեղարվեստական խնդիր-
ներում: Բանաստեղծը գրում է և տանում խօրա-
գրատուն իր լավագույն կոտանազորներից մեկը:

խմբագիրը վոտանավարը կարդում է և ուզում է,
շտկել և, փոխանակ հոնքն ուղղելու, աշխատ
հանում է։ Բանաստեղծը գրում է

Սեորակ աշեր, սեորակ աշեր

Հալածում եք ինձ, վորպես մութ գիշեր։

Խմբագիրն ուղղում է.

« Սեորակ աշեր, սեորակ աշեր,

Հալածում եք ինձ դուք, վորպես քաղքեր»։

Յեզ պոճպիան դարձնում է գոեհիկ պրովա և բա-
նաստեղծն իրավասի կերպով փախչում է խմբագիր-
ներից և խմբագրատներից, ինչպես փախչում են քաջ-
քերից։

Յերբորդ խնդիրը, սա բուրժուական քննայթ-
տուրյան այն ուղղությունն է վորը մենք անկանում
ենք գոեհիկ սովորոգիկմ։ Քննադատների մեջ մասը
պատմական կուլտուրան հաշվի յե առնում, հաշվի
չի առնում, սակայն գրական կուլտուրան, գրական
սպեცիֆիկան։ Այսինքն՝ գոեհիկ կերպով հարցնում
են բանաստեղծին, թէ - ինչ ե ուզում ասել, - յեզ,
վորով գթուել բանաստեղծը չի ասում այն, ինչվոր
իրենք են պահանջում, և վորով հեցին բանա-
ստեղծը չի յերգում այն, ինչ վոր նրանք են ու-
զում, նրանք բանաստեղծին։ Իռշակում են և հայ-
տարարում, վորպես անտաղանդ, անշնորհ։ Յեզ և
հասկանալի յե վոր այս քրմածքի մեջ այնքան
ու ալիստական։ Ե այդ թերությունների Ցաղը, վոր
շատերն այստեղ տեսնում են իրենց պատկերը

կայրանում են այս յերգիմանքի վրա։ Առ չույց է
տալիս, վոր հեղինակը մատը դրէւ և վերքի վրա
և շավեցրել։

Հեռն Միանգամայն գոեհկապրել եւ « Պոետն
ու Մուսայի» արժեքը։ Նա խնդիրն այսուեղ այն-
պէս ե գնում, վոր կարծես բանաստեղծը պա-
հանջում է, վոր ինքը պարապ լինի և շատ մօն
ապլոմբով հայտարարում է, — բանաստեղծը պետք
է պարապ լինի, — Հեռն ասում է, վոր — ճիշտ ե,
վոր բանաստեղծիկ գործ են պահանջում այնպէս,
ինչպես յուրաքանչյուր մարդու գործ են պահանջում։

Այսպիսով Հեռն այս յերկի հասարակական ար-
ժեքը գոեհկապրել է։ Իբրև թե Թումանյանն ուզու-
ե պարապ լինել, իսկ Հեռն ասում է, վոր պարապ
լինելը լավ բան չի։

Մի այլ պոեմա ևս ունի Հովհաննես Թումանյանը,
վոր մյուս պոեմաների մեջ առանձնահատուկ տեղ է
գրավում։ Սա նրա « Դեպի անհուննետ » ։ Այս պոեմայի
մեջ բանաստեղծը չույց է տալիս պանթեիստական
աշխարհայացքի տարրեր։ Այստեղ նա իր սիրածին
և իր սերն ըմբռնում է շատ թռվանդակալիկ կերպով։
Սերը դադարում է լինել մի չաղանցուկ հանույթ և
դառնում է վոշեվորության։ Ե ստեղծագործության
պատճառ և արգյունք։ Թումանյանից առ մի սիրո վրա
այսպէս է նայել անգլիակի բանաստեղծ Շելլին, վորն
իր սիրո փիլիսոփայության մեջ սերը բնության հետ
միացնում է և զարգանում ուղղան փառքն ու պսակը։

Նոյն մռակպութեանք ունի նուև Ղազարու Ազայտեն
իր «Տորք անդեղ և Հայկանոց զեղեսորի» պոեմայում:
Նոյն և նաև անոնց Նար-Դոսն «Կողմանը աղավնու»
մեջ: Յեզ այս նոյն միտքն է տալիս Հովհաննես Թուման-
յանը՝ «Դեպի անհունը» պոեմայի մեջ: Բուռն սերը
չի հաղողում մահվան հետ և մահվանից հետո նա
իր սիրածին առկա յէ տէսնում բնության մեջ:

Գալով Թումանյանի պատմական պոեմաներին,
պետք է ասէնք, զոր ասստեղ ևս նրա գեղարվեստական
մեթոդը մնում է ուշարհմը: Պատմական իրականությունը
և ուսումնասիրութ և նույնքան ուշադիր, զգաստ և
լուրճ կերպով, ինչպես և իրեն շրջապատող իրակա-
նությունը: Հենց նոր մենք խոսեսինք նրա սիրո
զգացմունքների մասին: Նրա շեղենորսական գործերի
մեջ հայտնի յէ «Փարզանան» –, վորտեղ նա սերը
մեծարում է և այն գարձնում է անշեղ հուր:
Հիմնական զաղացմարը շատ սպական է այն տեսա-
կետին, վոր արծարմզած է «Դեպի անհունը» պոե-
մայում: Մեր գրականության մեջ շատ ավելի խո-
շոր հոշուկ են ձեռք բերել «Սասունի Թավիթ»-ը
և «Խօմկաբերդի առումը»:

Մեր գրականության շատ կարեվոր խնդիրներից
մեկը՝ է Թումանյանը և Խողովրդական եպոսը: Բանաս-
տնեղը վոշ միայն մշակել է մեր Խողովրդի հանձա-
րեղ ստեղծագործությունները, այլև յեղել է այս նմեղձա-
գործության ամենատաղանգավոր քննադատներից մեկը:
«Սասունի Թավիթ» մասին գրառությունը Թու-

մանյանի կողմից բավական ուսումնասիրվել է : Յեզ
նա շատ նորություններ և հանդուժն մտքեր ե հան-
գես թերել , վորոնցով ջրվել ե բուրժուական քննա-
դատության տեսակետները , հաստատելով թե «Սա-
սունցի Դավիթը» վոշ թե շահագործող դասակարգե-
րի ստեղծագործություններ , այլ ժողովրդական մաս-
սաների ամենախոշոր , կուլտուրական նվաճումներ :

Թումանյանն եպոսի բացատրությունների մեջ
մի շարք ճիշտ և մեզ համար ուղեցոյց հանդիսա-
կող գաղափարներ ե հայտնել : Նա ամենից առաջ
կույց ե տվել , վոր «Սասունցի Դավիթ» առանցքը
կազմում ե ժողովորդների , ազգերի համերաշխու-
թյան գաղափարը : Նա կույց ե տվել , թե ինչպես
հայնու վրացին համերաշխ կերպով , բարեկամաբար
և յեղքայրաբար ; Ճեղք ճեղքի տված՝ գործում են :
Հայ ժողովրդի հերոսն ե Գեորգին , իսկ հարևան
վրացի ժողովրդի հերոսն ե Գեորգին , վորոշ
վարիանտների մեջ հանդես ե գալիս իբրև Ամառու
հսկա : Դավիթն իբրեւ բարեկամ վրացական հողն
ե մտնում , իսկ Գեորգին միշտ սրտին մոտիկ
ընդունելով հայերի ապահովությունը , միշտ վտան-
գի դեպքում հիշեցնում ե Դավիթին :

Թումանյանի կայքիքով նման համերաշխու-
թյան մենք Նաև հանդիպում ենք թուրքերի և
հայերի նկատմամբ ըստ հայ եպոսի : Հետո մի
այլ հարց , վոր նկատվում ե , վոր Թումանյանը
հաշվի յե առել և մեզ համար նշանակալիք ե :

Աս կող միայն ապօնու քաղաքական համերաշխառություննե
 տ, այլև Կրակ սահմանադրության համերաշխառությունը
 Թումանյանն ասում է, կոր - եզրոց բառակը հերագու
 շի պատկանեամ վորոնց ապօն, ապօնոր համագործակ-
 առ են ն, վերջապես մեկը չէնօք, ե իր սահմանա-
 գործական կերպը. Այս բարձր է Եկան ըսրունուց
 Տիմք ե գարձել, վոր մեր գրականության համար
 Թումանյանի թողնի մի այնպիսի հոյական մշակում,
 Կորպանին ե՝ « Սասունի Դավիթ»: Բայց մշա-
 կումների մեջ կարելի յէ ասել ամենահաջողնու.
 բոլորին գերազանցություն է: Յեզ, ինչպես վոր Թու-
 մանյանի թուր գործերը թերապնահանվել են լի-
 բերալ բորժուականի քննադրատության կողմէն,
 այնպես ու այս գործն ե թերապնահանվել: Ենողներ
 են յեզել, վար Թումանյանն այս գործի մեջ ինք-
 նուրույնությունն չի կույց տվել: Նա շատ ավելի
 Ռարգմանից ե, քան ստեղծագործող: Թումանյանի
 և Սասունի Դավիթի մասին է նվան Մանկելյանն
 ասել ե. « Բանաստեղծը քայլ առ քայլ հետեւել ե
 թնագրին: Իս ապատ Բարգմանությունն է»: Լեզուն
 Մանկելյանը Դավիթի և Մելիքի ըմբցամարտն է
 Միայն Հայոցում ինքնուրույն աղյուսություն,
 ասում ե, - թե և բնագրի մեջ կա այդ կոտը, բայց
 կող այնպես ընդուրանկ յէլ վոր այնպես գեղար-
 գեստական:

Այս քննադրատությունն անարդարակը քննա-
 դրատությունն է: Աս Ֆիշելյանը և այն քննադր-

տությունը, վորին յենթարկվել է Հովհաննես Հովհաննիսյանը. մի քանի քննադատներ ասել են, վոր «Արագն եկավ լափին տալով» Հովհաննիսյանն արտագրել է Խողովրդից: Բայց վերջապես պարզվեց, վոր Հովհաննիսյանն իր այս գործով բարձրացրել է Խողովրդական ստեղծագործության բարձրունգներին:

Նույնը պետք է ասել Թումանյանի «Սասունի Դավթի» ժամկետ: Յեթև նրա մշակումը փոխստ ընկնում բնագրի հետ, սա չույց է տալիս, թե ինչ բարձր գեղարվեստական տաղանդով է մշակված այդ յերկը: Նա կարողացել է վերցնելով Խողովրդից տալ այդ նույն Խողովրդին բնագրին կոնգենիալ մի գործ, համահանճար մի գործ: Ուրիշ մշակողներ են յեղել, բայց այդ մյուս մշակողներն աշխատել են վորոշ դասակարգային շերտավորում հանդես բերել ենթակա մեջ և ցույց տալ այստեղ շահագործողների և շահագործվողների կոխվը: Յեզ Նրանց մոտ այս հանգամանքն ստացել է շատ անհաջող կերպարանք: Հետևանքը յեղել է մի այնպիսի պահասություն, վորը մենք անվանում ենք զուտիք սույնուղարկմ: Այսպես որինակ, մի մշակման մեջ Դավիթը հանդես է բերված, վորպես մի ձիավոր վորոտրդ, վորը ձիու սմբակների տակ տրորում է աղքատ պառավիր կտահվատի հասկերը, մի կատարյալ ոբսուրտ, նախ՝ աղքատը կտահվատ չի ցանի և յերկրորդ՝ կտահվատը հասկեր շռանի:

Մի ուրիշ մշակող ել իր հերոսներին խոսե-

շընում և այնպիսի մի թէպով . վորտող յեզրոպական
բառերը մրցում են հայկականի հետ : Այս քննազա-
ները , վորոնք « Սասունի Դավթի » մշակումը թո-
ւանականի կողմից չեն հավանում , ավելի լավ կա-
նելին համեմատական ուսումնասիրություն կառա-
րելին և տեսնելին , թէ թումանյանը մյուսների հետ
համեմատած՝ ինչ արժեք ունի : Վոչ միայն « Սասուն-
ի Դավթի » մեջ են թումանյանի աշխատանքը մյու-
տել , այլև նրա գլուխ գործոց պոեմ « Անուշ »-ը
համարել են « Ֆառուստ »-ի պատճենը : Միեղեռ ,
մինուշ-ի մեջ թէ սիրո նկարագիրը , թէ բնու-
թյան նկարագիրը , և թէ համբարձման տոնը և
հարսանիքը , այս բոլորը թումանյանը տվել է գրե-
թէ հանճարեղ գրչով և յերբ « Անուշ »-ը ուստ-
րեն թարգմանվեն , թումանյանը վորոշ շափով գր-
գուհեց թարգմանչից այն պատճառով , վոր թարգմա-
նիւ Վյաշելավ Իվանովը շի պահպանել գրվածքի
հիմնական յերանգավորումը , կոլորիսը :

« Թմկաբերդի առումը » թումանյանի յերկրորդ հա-
յուղած պատճառական պոեմներից է : Այստեղ նրա
նկարագրական տաղանդը , պատկերացնելու կարողու-
թյունը , լեզվական պատճմունքը և տաղաղափական
վարպետությունը հասել են իրենց գագաթնակետին :

Մեր գրականության մնայուն նջերն են կապ-
մում բերդի և նազիր շահի նկարագիրը , թաքու-
մի քաջությունը , խնջուքի կենդանությունը և այլն :
Վալերիս Բրյուսիլովն իրավունք ունի ասելու . թէ

թուանցանը ամել է այս կատարի Եղիշեացքարան.
 Արև գործերից մեջ զատ ամելի քան կարող ենց
 առարկել, քան թե շատ-շատ պատմագիրերի գոր-
 ծերին: Առ Տի զատ բարձր գովազնանք է, վոր մարդ-
 ուկանի կամարկն ամել է Բայլզակի նկատմամբ, թե նա
 գործերն իր դարաշրջանի համար շատ ամելի նորու-
 թե տալիս է քան յէտ շատ-շատ պատմագիրերի գործերը:
 Հաւերի Բրյուսովի այս կարծիքը հիմնականու-
 թերթում է քննադիտատեսական գրականության մեջ առ-
 յանձնում այս անհիմն պետքություն: Թե ճումանցանը չի
 կարողացել մարդկային տիպեր կերպել, վոր նրա տառ
 շենքերը, բնությունն ամելի շատ են, աշքը ընկում,
 քան մարդիկ և գործիչները: Այս կարծիքը միանցա-
 նան սիալ է, վորովհետեւ հօտմանցանն իր պահպասխ-
 նեղ ապել է անհան տիպեր: Նա կարողացել է մարդ-
 կանց դիմել իրենց սոցիալական բնորոշության մեջ:
 Նա իրականության ճանաշողությունն ամել է մարդկանց
 համար հանդիսանում են հասարակության իմացունե-
 ցիցուներ: Նա կարողացել է հմատ կերպով, մանկա-
 վարժական պրիմեներ ոգուագործելով: Իր իշեղութիւն-
 անպիսացնել: Յերբ կարդում ենք նրա չ պեմաները,
 թվում է, թե այսամուս է շատ հասարակ, առորյա-
 քաներ, բայց այս պարզությունը հանհարի պարզու-
 թյուն է: Նրա տիպերը ուսումնասիրելով, մենք սովո-
 րում ենք: Գործ ենք չենք բերում և մեր գոր-
 ծություններն մեջ ամելի հեռատես և զգաստ ենք
 մենք:

Յերե կոմանք կարծում էն, վոր նրա տիպերի մեջ միայն մի հատկություն է շեշտված, սա յել թերություն չպետք է համարել, որինակ՝ յեվրոպական գրականության մեջ հայտնի յէ, վոր Մոլիեռի՝ Հարպագոնի մեջ մի հատկություն խիստ շեշտված է, դա նրա մշատությունն է։ Մարքսը ցույց է տալիս, վոր սա դարաշրջանի համար վերին աստիճանի բնորոշ է յեղել, վոր կապիտալի նախնական կուտակման շրջանում կապիտալի կուտակումը հանդես է բերել ճայրահեղ հակումներ, և, վոր այդ մշատության առանձնահատկությունը յուրահանուկ եր այդ դարաշրջանի կյանքին։ Այնպես վոր Թումանյանի տիպերը մեղադրել սխեմատիզմի մեջ, սխալ ե, շատ թյուր կերպով են ըմբռնում այդ տիպերը։

Թումանյանի տիպերից անհրաժեշտ է հիշատակել Տետևյալները. նախ «Հառաշանք»-ի Յերունին, վերին աստիճանի կենդանի գծագրված մի տիպ է և ընթերցողի առաջ նա հանդեն է գալիս իր արտաքին և ներքին առանձնահատկություններով, շատ կոնկրետ կերպով։ Նրա խոսելու, զրոյելու յեղանակը, նրա կենդանի դիալոգը, վորն այնքան հագեցված է դրամատիզմով։ Գյուղակու քաղաքական և տնտեսական վիճակը պատճերվել են նրա խոսքերի մեջ և այն ընդվզումը, այն կատաղությունը, վոր կա նրա մեջ, վոր նա արտահայտում է գյուղակու թշնամիների մասի խոսելիս, ասելով - «Եօ, մի խոսեցնի, աստված կը-սիրես; թէ շե մի զաշը կդառնամ յես ել» - այս

բոլորը թումանյանը տվել է այնպես, վոր մեր հր-
շողության մեջ մնում է պեղմ, մնայուն ձեվով:

Յերկրորդ տիպը սա Մարոն է. Մեր գրականո-
թյան մեջ, դժբախտաբար, մանկական տիպերը՝ շատ
քիչ են. ի. Տենը ասել է, վոր շատ դժվար է մանու-
կի տիպը կերտել: Թումանյանին վերին աստիճանի
հաջողվել է այս մանուկի՝ Մարոյի տիպը կերտել,
վորին ամուսնացնում են աժդանա Կարոյի հետ և
վորը վոշինչ չի հասկանում և վոր մի տեղեկո-
թյուն չունի այն պարտականության մասին, վոր
փաթաթում են նրա-վիրն: «Մարոն» կերտված ե
այդ պոեմայի մեջ իր վոճով, իր մտքերի նայի-
վությամբ իբրեւ կին մանուկ: Յեզ այն կարծիքը
թե «Մարոյի» նկարագրության մեջ թումանյանն ան-
տարբեր մի գիտող է, սա միանգամայն անճիշտ-
քննադատություն չե: Թումանյանի իրականությունը
տալիս է ճշտությամբ և դրա հետ միասին հեղի-
նակն իբրև մի խիստ դատախազ է հանդես գալիս
Թումանյանն գեղջկական կյանքի թերությունները
դատապարտում են վոր թե մեծարում, ինչպես ա-
սել ենք նրա մասին: Դեռք է հրշատակել նաև Ձե-
նով Ոհանի տիպը, վորը մեկ կատարյալ ոպորտու-
նիստ է: Այստեղ ել գուք տեսնում եք, թե ինչպես
բանաստեղծը կարողացել է կենդանացնել այնպիսի
մի մարդու հոգեբանությունը, վորն իր հանգիստը,
իր անխռով կյանքն ամեն բանից բարձր է դա-
սում: «Թող տանեն կանայք, թող տանեն վուկի»,

Բայց իր հանգիստը չխռովեն։ Յեզ շատ բնորոշ ե
այն դեպքը, վոր յերբ Դավիթը Մելիքի թրի
տակից չի անցնում, նրան բրդող անցկացնողը հեն
այս ոպորտունիստն եր։

Իր մեծարժեք պոեմաների նշանակությունը
Թումանյանը բարձրացրել է նրանով, վոր այստեղ
ել, ինչպես և լիրիկայի մեջ, նա հանդես է յե-
կել վորպես ժողովրդական բանաստեղծ և նրա
ստեղծագործության հիմքը կազմում է ժողովրդայնու-
թյունը։

Պոեմաների մեջ այս ժողովրդայնությունն ինչ
գծերով է հանդես բերվում։ Առաջին հերթին
պետք է հրշատակել ուսալիկմը. ուսալիկմի հետ
պետք է հրշատակել նրա լավատեսությունը՝ ոպոր-
միկմը։ Թումանյանն այստեղ պոեմայի մեջ հան-
դես է գալիս վորպես ազատասեր։ Ամեն անգամ,
յերբ վոր խոսք է լինում ազատության մասին,
նա ինքն իր հերոսի հետ միասին այրվում է
բարձր խանդավառությամբ։

Այնուհետև պետք է հրշատակել նաև նրա
պոեմաների լեզվական կողմը, նաև սրանց մեջ
ճաշալված յումբրի զարգացումը։ Այս բոլոր գծերով
Թումանյանը կապված է ժողովրդական ստեղծագոր-
ծության հետ։ Ժողովրդական ստեղծագործական
ժառանգությունը հմտորեն ոգտագործելով, նույն
այդ ժողովրդին է տվել կամարկ գործեր և, զար-
մանալի չե, վոր այսոր Թումանյանը կենդանի

Եթե մեր Կիւոյի համար, թե խորհրդային թատրոնի համար, և թե հայութերայի, ասմունքի տերեկոյի համար և այլն։ Այս բոլորը չուցու են տալիս, վոր Թումանյանն այն կլասիկներից է, զորի գործերը խոշոր արձագանք են գտել հետագա սերնդի մեջ։

Գեղեցն ասում են, վոր «հանճարը՝ միտքը և գործ բեղմնավորելու հաստկություն եւ նաև հետագա սերունդների համար», իսկ մենք տեսնու ենք, վոր Թումանյանը նույնիսկ խորհրդային դպրոցի համար տալիս եւ անպիսի գործեր, վոր մանկավարժական տեսակետից լավագույն նյութ են հանդիսանում մեր դպրոցների համար։

Այս անցնելիք Թումանյանի ստեղծագործության մի նոր բաժնին՝ նրա գեղարվեստական արձակին։

V

Թումանյանն իր արձակ գործերով տվել է հայ բարձր գեղարվեստական պրովայի նմուշներ, ինչպես նրա լիրիկայի և պոեմայի մեջ, այնպես ել այսօնություն, հաղթանակ։ Թումանյանի ռեալիզմը, ժողովրդայնությունը ։ Գեմոկրատական հեռանկարները։ Թումանյանի լնուն արձակի մեջ կատարյալ հաղթանակ եւ տարել, այնպես վոր, նա, ինչպես և Պուշկինը, պրովայի մեջ մնում են իրենց

այլ Տանրերին հակառարակոր հեղինակներ:

Առաջ քննադատներից մեկը Պուշկինի համար ասել է. «Պաշտին և Որօն – Պաշտին»: Նույնը կարելի յէ ասել Թումանյանի մասին: Թումանյանն արձակի մեջ ել մեռմ է Թումանյան: Կոչ Միայն գեղարվեստական արձակի այլև առհասարակ Թումանյանի արձակը զայ ուստեղի յէ: Որինակ՝ Արա նամակները, ուստեղիպատճերը:

Պուշկինն իր նամակներն անվանելու պատճեն պրոպեր: Նույնը կարելի յէ ասել Թումանյանի նամակների մասին, մոր նա այնպէս է մշակել, ինչպէս իր գեղարվեստական արձակ գործերը: Թումանյանը իբրև արձակադիր զայ խոշոր նվաճումներ է արել: Կոչ Միայն նա հանդիս է յեկել վորոյն արվեստի գլուխացաւ, ոչը զիանության այլ և այլ թյուղերի գննադատ, ինչպես լեզվաբանության, աշխարհագրության, կոմիսարքիության և այլն:

Վորոնեժ՝ են Թումանյանի արձակի առանձնահատկությունները: !

Կարե յեթէ ասելու լինենք՝ նա այնունց հանդիս է զայիս վորոյն «Խոսքի սանձահարազարդութեաննիստան» իր աշուղից պահանջում է «արտի խոսքեր»:

«Արտի խոսք Ենք ուզում քեզքից,

Վոր մեր Տանի մեր Գոզին»:

Թումանյանի ոճնու մէջությունը հենց այս սրտի խոսքէ է: Մեր սկսակներն այսոր խորհրդա-

շին պարողները, պետք է Թումանյանից սովորեն այս
«սրժի խոսքը»: Պուշկինը գեղարվեստական արձակի
առանձնահատկություններ ամփոփել է յերեք հետում՝
այս պահանջում է արձակից նախ՝ Ըշտոթուն,
ապա պարզություն և վերջապես՝ կարճություն:
Պուշկինը ծաղրանքով առում է. «Կան գրողներ,
վարոնք շեն ուզում կարծ կերպով բայթեկամ ասել,
առում են՝ սույն սրբազն զգացնոնքը, վորի
ավնիվ բոյը . . . և այլն»:

Թումանյանի պրոզայի լեզուն սահուն է,
ազատ և շարժուն, հարուստ և միաժամանակ՝
ճիշտ: Նա դիտե մեր բարբառները և շատ հա-
մարձակ կերպով ոգտվում է վոչ միայն բարբա-
ռի գանձարանից, այլև՝ գրաբառից, ուսար լեզու-
ներից և այլն: Նա իրաստ կերպով քննադատել է
մի գավառական բառարանի մեջ յեղած սխալնե-
րը և ցույց է տվել, վոր այս բառարանի հե-
ղինակը մեր գավառաբարբառը լավ շգիտե:

Լեզվի այս գերազանց առանձնահատկություն-
նը Թումանյանին դարձրել է դպրոցական քանաս-
տեղնձը և մեր լազմակույն մանկական գրողը:
Լավ մանկական գրող լինելու համար անհրաժեշտ
է լինել խոշոր գրող: Հենց այսպիս է Թուման-
յանը, վորի մասնիշական գրականության առանձնա-
հատկությունները հետեւյալներն են. Նրա մանուկ-
ների համար գրքամքները շատ մեծ հաճույքով
կարդում են նույն տարիքավորները: Նրա մանկական

Հայործերի Այութը զող մրայն մանոկների կյանքից է
առնվաճ, այլև մեծերի կյանքից: Այս բաժնում
նա հետեւել է Բելինսկուն, վորո պահանջում է մա-
նուկներին տալ նույն մեծերի համար զրկան գոր-
ծերը և բարյ հասուկ մշակումով:

Թումանյանն ուսումնասիրել է մանոկների
ընթերցանությունը և այս մշակել է իր համար
այս ընթերցանությունը զեկավարելու կանոնները:
Նա ուշադիր հետեւել է, թէ մանոկներե ինչ են
սիրում և ինչպես են կարգում և այս փաստերից
ոգտվելով, զրել է իր կլասսիկ մանկական գործերը:
Նա այս մանկական ստեղծագործությունը հիշեց-
նում է մեզ խոշոր մանկական կլասսիկ Հայարաս
Աղայանին:

Մաքսիմ Գորկին իր «Ամանկություն» Նշանավոր
կենսագրական վեպի մեջ տալիս է, թէ ինչպես իր
տատը զեկավարել է Նրա մանկական տարիների զար-
գացումը: Բույր բարդ խնդիրները Նրա տատը բացա-
սրում է թությունից առաջ որինակներով, նույնիսկ
սեռական կյանքի մասին տառը տվել է Մաքսիմ
Գորկուն Նմուշ Ճաղիկների կյանքից, որինակ բեր-
լով, թէ «Ժամանակից շուրջ ճաղկին շպետք ենելք
առ, հոտը և անսքը կդիշանան:

Թումանյանի գեղարվեստական արձակի մեջ
հիմնական պրոբլեմներից մեկը մեր զյուղացիության
քայլայիման պատկերացումն է: Այդ քայլայիման
պատկերացումը Թումանյանը տալիս է մի կողմից

մերկացնելով տնտեսական, մյուս կողմից՝ քաղաքական շարժառիթները։ Որինակ՝ նա պետք է ԽԵՂԱՆԸ» պատմվածքի մեջ մերկացնում և անդրիովկապահույաց գյուղակության թշվառություններից մեկը։

Յարը տարրեկան 4000 յերիտասարդ և տանում հայերից և լինում իր զորանոցները և նրանց դարձում բարոյական ու մտավոր հաշմանդաշներ։

«Քեզի ԽԵՂԱՆԸ»-ի տղային տանում են պինդոր, չափում ե քաղաք՝ նրան փրկելու, բայց չի հաջողվում։ Առհասարակ շահագործման պատերազմը և այդ շահագործման պատերազմի համար յեզած պատրաստությունը Թումանյանը խիստ կերպով քննադատել է իր «Սասունցի Դավիթի» մեջ։ Դավիթն իր արտասանած նշանավոր ճառով, վոր աշխատավորական ժ անվանում Ալ. Մարտունին, ըմբուռտանում է թալանշիական՝ պատերազմի դեմ։ Սա մի նշանավոր ճառ է՝ խաղաղ աշխատող մարդկանց մըտայնությունը, վորտեղ դրվատում ե աշխատավորության միասնական շահերն ընդդեմ շահագործողների։

Նրա «Ահմեգ» պատմվածքի մեջ յերեվում է Թումանյանի ստեղծագործության մի այլ կողմը, մինչդեռ աշգայնական բանաստեղծները մեր հարեան ժողովորդների նկատմամբ թշնամություն նն քարոզել, Թումանյանն իր այս նշանավոր պատմվածքի մեջ ապօռ թուրքին դարձնում է հայ տան հարազատներից մեկը։

«Գաբր բիեռ զերամապահությունը» - պատմ-

լուծքի մեջ Թումանյանը շոշափել է մի թեմա, վոր հայ գյուղական գուսկանության մեջ շատ է շոշափվել : Բայց Թումանյանը տվել է խնդրին ինքնուրույն մոտեցում և մշակում : Ազապյանն իր գործերի մեջ տվել է մնու ռեալիստ գյուղացիների վորոշ անհավատությունը դեպի այն տուրբուտներ - ինտելիգենտները, վորոնք գյուղը չեն ճանաչում, գյուղի կյանքով շնոր ապրում, բայց շատ սիրում են գյուղի մասին գրել : Յնիւ արտպիսով աշխատավոր գյուղացուն քիչ են ոգուտ տալիս :

Ուսուցիչն առնասարակ գյուղ ե մտել հաճախ իբրև պաշտոնյա և գյուղացին, բայի վնասից այլ բան չի տեսնել նրանից : Հետո շատ բնորոշ ե «իմ ընկեր նետոն» - Թումանյանի աշխարհայացի տեսանկյունով : Մեր հանճարեղ աշուղ Սայաթ Նովան ասում է «գիր սիրե, զալամ սիրե, դավթար սիրե», Թումանյանը շատ խոշոր արժեք ե տալիս այն բանին, վոր գյուղը կրթվի, վոր գյուղացին աշքը բայ անի, տեսնի իր շարն ու բարին : Կրթությունն իբրև կենք գյուղացիությանը շատ և շատ շարիքներից կարող ե ակառնել :

Այս նյութը մեր բանաստեղծն Ալեքսանդր Ծատուրյանը վերցրել և գրել է սպանչելի «Դիր» վուանավորը :

«Յերկաթուղու շինոթյունը» պատմվածքի մեջ Թումանյանը դրվատում է բնությունը և հիմնականում նույն գաղափարն է արձարձում, ինչ վոր իր

քառակուրի մեջ: Յեզ վերջ ի վերջո Առաք-
յանի գեղարվեստական արևակի վրայի զործոցն է
«Գիքոր»:

Սուազին անգամ բանաստեղծ Ավետիք Խաչա-
կյանը շատ ճիշտ կերպով գնահատել է «Գիքոր»:
Խաչակյանն ասում է. «Կարծես ինքը Գիքորն է
խոսում և գրում իր մասին և զոյ թումանյանը»:
Սա նշանակում է, վոր թումանյանը կարողացել է
Գիքորի տրագեդիան դարձնել բարձր գեղարվեստական
արժեք: «Գիքոր»-ը ամենից առաջ կյանքից առ-
նվազ մի փաստաթուղթ է և ցույց ետալիս հայ
գյուղացիության ծանր անտեսական դրությունը ցած-
րվմի որոք:

Հայ գյուղացու անծայրաձիր թշվառությունը,
մի գյուղացի, վորն ստիպված է կյանքի հարվածնե-
րի տակ իր յերեխային, վորը հավիկ 12 տարեկան
է, իր խաղոնկերներից կտրել, անջատել, քաղաք ու-
ղարկել՝ աշխատելու համար: Սա նշանակում է, վոր գյու-
ղացին, ինչպես և խեղդվողը՝ բռնում են վերջին ծե-
ղից, շատ լավ համոզված լինելով, վոր այս ծեղը
նոյնպես կորուստից չի փրկի:

«Գիքոր»-ին ուղարկում են քաղաք, այս քա-
ղաքը, բուրժուական այս պրոտելն անիրավ աշխարհ
է անվանում: Գիքորի մայրը: Այդ անիրավ աշխարհում
իշխում է Բակավ Արտեմի գրետատուրան: 5 տարի
անվարձ պետք է աշխատի Գիքորը:

Չնայած Համբոն այս պայմանները գիտի,

այլուամենակի նո պրում է իր վորդուն իր հայտ-
նի նամակը ։ Ես կիրաքաջութ «քորդան» պետք է
հորը փող ողարկի, վոր նո հարկերը ոտ և և վեր-
գալեն, այս անիրամ աշխարհի զառնում է Գիքորի
գերեզմանառունք, ինչպես Ազագյանի և Մոսինի զանգառ-
ի մեջ, այնպես եւ այստեղ, աշխատավոր գյուղացին
քաղաքում գտնում է կորուստ։

Գալով «Գիքոր» պատմվածքի գեղարվեստական
արժեքին պետք է ասենք, վոր Թումանյանի արվեստն
այս պատմվածքի մեջ տորել է իր հազբանակը։ Այս-
տեղ ամենից առաջ փայլում է Թումանյանի տիպա-
կան արվեստը։ Բոլոր գործոց անձերը հանդես են
բերված վերին աստիճանի կենդանի կերպով։ Այստեղ
ամեն մեկը խոսում է իր հասուն չեղպատ։ Թուման-
յանը մի նամակի մեջ ասում է, թե յես դրամա-
շնմ գրել, բայց յես դրամատորդ եմ։ Յեվ նրա դրա-
մատորդ լինելն ավելի շուտ յերեքում է այս գործի
մեջ։ Դիրլոցների արվեստը Թումանյանն այստեղ այն-
պես է սրբել, վոր գործը զատ հեղտությամբ դրա-
մացի յե վերածվում և, զարմանացի շե, վոր սա
մեր պատահի հանդիսատեսների թատրոնի զարդերից
մեկն եւ։

Հետո առանձնապես պետք է շեշտել Համբո-
րի նամակը, վորը Տողովրդական բանաստեղծու-
թյան մի նմուշ է։ Յերբեմն մտածում ես, թե
սա վոչ թե Թումանյանի գրածն է, այլ վորեվէ իրա-
կան գյուղացու գրած նամակ եւ և վորը նա վերց-

14
ուն և գրել է իր գրվածքի մեջ։
Թուժանյանի ստիլիզացիայի կարողությունն այս
համակի մեջ հանել է իր գազաթեակեարի։

Եաւ բնորոշ և նույն բազավ ելուտեար տան գրչ-
ւերի կողքին դեղիի տիպարը։ Թուժանյանը համակրա-
կան վերաբերժութե ունի դեղի այս պատճեր և պոչ
է տալիս միաժամանակ, վոր բուրժուական իրավակարգի
մեջ կան նաև խոհմանքով բարդիկ, վորոնք համա-
կրանքով են վերաբերիսում դեպի գյուղացու մողբերգու-
թունը թշվառությունները։

Մենք նոր ասացինք, վոր Թուժանյանը հանդես է
գալիս, վորպես «լեզվի սանձահարող»։ «Գիւռ»-ը
նայ լեզվի մի որինակելի նմուշ է այն տեսակետից,
վոր այստեղ խոսքի կարծությունը, վորը պահանջում
է Պուշկինը, հասցած է իր բարձրությանը։ Կոչ
միայն կարծությունը, այլև Պուշկինի յերկրորդ և յեր-
րրդ պահանջը - ճշտությունը և պարզությունը նոյնպես
այստեղ կիրառված են, բայց այդ պարզությունը շի-
գուեհկացնում Թուժանյանի վոճը։ Անպայման նա իր
ընթերցողին մտածել է տալիս և ամեն բան շի ձամու
և բերանը դնում։ Նա թույլ է տալիս, վոր ընթերցողն
ել իր հետ մտածի։ Որինակ, յեթե վերցնենք այն տո-
ղերը, վորտեղ ասում ե։ «Մի ախոր առավոտ, մի
ուրախ առավոտ ...»։ Ինչու համար եր այդ առավոտը
տիպուր, վորով հետեւ բայրախան գրկից պոկվում եր մի
յերեխա, գնում դեպի ուտարություն, իսկ ինչու հա-
մար եր այդ առավոտն ուրախ, վորով հետեւ այդ ազ-

Քառ մարդիկ սպառելիք ունեցին, վոր Գիրորը
կզնա, իսոզ կաշխատի և իրենց ճանր տնտեսական
գործությունը կդրկվի: Եաւ կարճ, շատ ճիշտ և
պարզ, և միաձամանակ ընթերցողին մասմաս ավոց:

Նոյնը պետք է ասն և այն մասին, վոր Թուման-
յանն այստեղ հանգեն է գալիս վորպես Մի մեջ հո-
գեբան, մանուկների հոգեբանությունը՝ նա ավել և
մանուկին հասուն լեզվով:

«Գիրքորուսի գործադրը, վոր կանչում է.
«ալի, ալի Շե, Գիրու», սա չույս է տալիս, թե
ինչպես Թումանյանը գիտեր լսել մանուկների լեզուն
նաև մանուկների բերանից: Այդ մանկական լեզուն
Թումանյանը տվել է նաև իր մանուկների համար
գրված վոտանավորներից մեջ, վորտեղ նրա մանկա-
կան պոեսիայի վարդապումը գնացել է Դավարու Աղա-
յանի բաց արած ճանապարհով: Այս պոեսիայի մեջ
շատ աշքի տե ընկնում Թումանյանի այլուրիկմը,
մեր նողովրդից վերսրած առաջը մանուկներին մատ-
շելի ճեղով տալը և արած միջոցով մարդասիրության,
այլասիրության վզայմունքը նրանց մեջ կարգացնելը:
Որինակ. « Մի լինիր ուրազի պես՝ միշտ դեպի քեզ,

միշտ դեպի քեզ,

Այլ յնոիր ազոյի պես՝ մին դեպի քեզ,

մին դեպի մեզ»:

Նոյնպես հատկապես մանկական խաղնորի մեջ Թու-
մանյանը տալիս է մի բարձր իդեա: Որինակ.

« Մանուկն ու Պուրը» . այստեղ շատ բնորոշ է զրի

պատասխանը, վոր տալիս է մանուկին. « բավական ե, յես գնում եմ» և գնում ե գյուղացու աշխատանքը արդասավորելու, զաղացին և բաստակին ջուր տալու և այլն:

Թումանյանի գեղարվեստական արձակի մեջ աշքի յե ընկնում նաև նրա յերգիծաբանական տաղանքը, մինչդեռ թումանյանը խիստ աններող ե և, կարելի յե ասել՝ թունավոր ծիծաղ ե բանեցնում բորժուակի-այի և ցարիկմի դեմ, գյուղական մասսայի վորոշ յերությունները թումանյանը ծաղրութ ե և ամեն կերպ աշխատում ե այս թերությունն արմատախիլ անել, բայց այս ծաղրը համեմատաբար մեղմ ծաղր ե, յու-մորով ծաղր: Յեզ հենց այս վերաբերմունքը յերե-փում ե նրա գրած վերնագրից « Անքոնք»:

Սա չույց ե տալիս, վոր այստեղ թումանյանը բանեցնում է, յեթե կարելի յե այսպես ասել, ընկերական շարժի գեղարվեստական միջոցները: Մինչդեռ « Քաջ նազարի » միջոցով նա չույց ե տալիս այն ան-հեթե՛թ հասարակությունը, վորը ձնում ե նաև անհե-թե՛թ հերոսներ՝ « Քարաբաղնիսի » և « Բարիկենդա-նի » մեջ, ինչպես և Սուրացանն ե արել, ծաղրել ե տգիտությունն ու միամտությունը:

Մենք վերեկ տեսանք, վոր թումանյանն եպոսի մասին այն կարծիքն ե հայտնել, վոր դա վոշ թե մի ժողովրդի ստեղծակործություն, այլ ժողովրդների համաշխատակցություն: Նոյն բանը յերեփում ե նաև թումանյանի գեղարվեստական արձակի մեջ: Որի-նսկ « Բարիկենդանը »: « Բարիկենդանի » նյութը մը-

շակվուի և նու գերմանական գրականության մեջ և
Տշակողն է մշակել մի տականքավոր գրող՝ Հաննա Զախարյ:
Մի վորդեվացրի իր առան գառնը կանգնած՝ առանում է,
Վոր մի բարեկառական արհեստավորի աշակերտ, անց-
նում է պազուղով. նրան հարցնում է՝ վորտեղից ես
դալիս, նա պատասխանում է ոռ Պարի, կինը հաս-
կանում է Պարագան (գրախա) և միամտորեն նրան է
հանձնում իր մեռած ամուսնու շորերը. Շարունակու-
թյունը նման է թումանցանի պատմածին:

Այդ նոյն ժողովրդական պրույը, ինչպես տես-
նում է մի, Թումանյանն էլ է մշակել և հումանյանի
մոտ առ կապված է մեր ժողովրդական վորոշ հաս-
կացողությունների հետ՝ բարիկենդանի հետ, բարի-
կենդանի վորոշ սովորությունների հետ, յաղի, բրձնի
և այլն:

Թումանյանի գեղարվեստական արձակի մի նշա-
նակոր հատվածը կազմում են նրա հեքիաթները:
Իուրծուական քննադատության մեջ այն կարծիքը
կա Թումանյանի հեքիաթների մասին, վոր իբր թե
հումանյանն իր հեքիաթների մեջ հանդիս է գալիք
իբրև մի հետազնմ գրող: Այս կարծիքը սխալ է:
Թումանյանն իր հեքիաթների մեջ ել հանդիս է զա-
լիս վորպես մի առաջավոր գեմուկրատ գրող և
նրա հեքիաթները կապված են նրա վողջ ստեղ-
ճագործության հետ ամուր կերպով:

Չնայած վոր հեքիաթի մեջ արձարձված յերե-
պույթները հրաշապատում են, բայց և այնպէս,

այստեղ եւ ոճաշխառութեն նա հանգես է բերում
Ժողովրդայնության և դժմոկրատական հետանկարներու
նա հեքիաթների մեջ ծաղցում է իշխաններին, թա-
գավորներին և առհասարակ միապետության գաղա-
փարը և մեծարում ժողովրդին ու նրա աշխատանքը:
Ինչպես Թումանյանի մյուս զորքերում, այնպես ել
այստեղ գրվածքի հիմնական մեջը սոցիալական
բողոքն է շարիզմի դեմ և բորժուապիսյի շահա-
գործման դեմ, նրա իդեալն է՝ աշխատանքի թագա-
վորությունը: Նրա այնպիսի հեքիաթը, ինչպիսին ե՝
«Կոսկու կարասը», «Տերն ու Ֆառան», «Անձը»,
«Գառնիկ ախպերը», «Պողոս-Պետրոս», «Սուտա-
սանը», «Անհաղթ աքլորը» և այլն: Պարզ ցոյց են
տալիս, վոր հեքիաթագիր Թումանյանին ինչ հասարա-
կական - գաղաքական իդեալներ ունի, ովքերը են
Նրա բարեկամները և ում ե նա համարում ժողո-
վրդի թշնամիներ. որինակ՝ «Անհաղթ աքլոր»-ի մեջ
նա պարզապես ցոյց է տալիս, վոր թագավորը գող-
ե, իսկ «Անձ»-ի մեջ, նա յերգում է հասարակու-
թյան համար ոգտակար գաղաքարներ, լավություն,
մարդասիրություն, յեղբայրասիրություն և այլն:

Թումանյանի հեքիաթների մեջ յերեվում ե
նաև Նրա սոցիալական ուսուցիան, այդ կողմից
շատ հետաքրքրական ե մի վուգահեռագիւն
անցկացնել Մաքսիմ Գորկու և Թումանյանի միջև:
Մաքսիմ Գորկին մանկական և պատանեկան տա-
րիներին հեքիաթներ և պատմվածքներ լսելով, հա-

մովզած ե յեղել, վոր կա խելոք և խիպախ մեկը,
վորը կյանքի մեջ ըմբոստանում ե աստօռ և թա-
գավորների դեմ, և Մաքսիմ Գորկին այս մեկը հա-
մարում է ժողովուրդը՝ «խիպախ և խելոք» մեկը:

Մաքսիմ Գորկին իր «Մանկություն» գրվածքի
մեջ պատմում է, վոր սոցիալական արգարագատության
վգացումն իր մեջ առաջ ե յեկել տատի հեքիաթ-
ների աշդեցությամբ: Յեզ իսկապես, ժողովուրդը,
վորը հեքիաթների ամենամեջ ստեղծողն ե, հեքի-
աթների մեջ դնում է իր դարավոր յերազները:
Ինչ ե յերազել ժողովուրդը՝ թոշող գորդեր, անմա-
հական ջուր, անշեղ հուր: Այս բոլորը չույս տալու
համար, ժողովուրդը նույնիսկ իր յերազների մեջ
մտցնում է ռեալիզմ: Սրա համար սիսալ ե բուրժու-
ական տեսաբաններից վոմանց կարծիքը և մեզ
մոտ ժողովրդի թշնամիներից մեկի հայտնած այն
կարծիքը, թե թուժանյանն իր հեքիաթների մեջ
մնում է ռեակցիոն և ռոմանտիկ: Հնդհակառակը,
թուժանյանը իր հեքիաթների մեջ տվել է ժողո-
վրդական պրոգրեսիվ յերազները պատկերապել և
ռեալիստորեն:

Ինչպես վոր թուժանյանն իր պոեմաների մեջ
տվել ե անմահ տիպեր, այնպես ել իր գեղարվես-
տական արձակի մեջ ե կերտել անմահ տիպեր,
վորոնք բնորոշում են այն դարաշրջանը, վորիկ
վոր վերցված եյին այդ տիպերը: Դեռք ե ասենք,
վոր «Գիքոր» պատմվածքի հիմնական հերոսնե-

ը մնում են իրենց դարաշրջանի գեղարվեստական
խոտակումը . Գիքորր, դեղին, Համբոն, Առյնիսկ բա-
յասական տիպերը՝ բազավ Արտեմը, երա Կինը- Եատոն:

VI

Ինչպես մանկական բանաստեղծության մէջ, այն-
ուես ել, պոեմական ժանրում, հեթիաթների մէջ ,
նույնպես և թարգմանության մէջ , թումանյանը գնա-
ցել է Պապարոս Աղայանի բաց արած և անապար-
հով : Անպայման իբրև թարգմանիչ , թումանյանն
ստեղծործել է Պապարոս Աղայանի գրական ժառան-
գությունը , հատկապես՝ Պուշկինի «Կոսի Զկնիկա-
թարգմանությունը :

Ինչպիսի՝ առանձնահատկություն ունի թումանյանն
իբրև թարգմանիչ . ամենից առաջ պետք է նկատել ,
վոր նա բառի բուն իմաստով վոչ այնքան թարգմա-
նիչ է , վորքան լեզվաշինարար , այսինքն՝ ոտար նյութե-
րը նրա ձեռքի տակ դառնում են կուտ ինքնուրույն
ստեղծագործություններ : Յերբ իրար հետեւից կարգում
ենք թումանյանի ինքնուրույն ստեղծագործություն-
ները և ապա՝ թարգմանությունները , տեսնում ենք
մի զարմանալի ներդաշնակություն : Թարգմանությու-
նը շատ հարազատ է նրա ստեղծագործության :
Հարազատ է նաև՝ բովանդակության իմաստով : Նրա
թարգմանությունները , ինչպես և ինքնուրույն ստեղ-
ծագործությունները , փայլում են եպիքականությամբ ,

ծողովրդայնությամբ և պարզությամբ։ Նա ունի կոնկրետ սյուժե և գըոթող անձերը կենդանի մարդիկ են։

Իովանդակության հետ արժե նշել թումանյանի լեզվի առանձնահատկությունները, ինչպես Հովհաննես Հովհաննիսյանը, այնպես և Հովհաննես թումանյանը, շատ լավ գիտեր հայոց լեզվի։ բաղկացուցիչ տարրերը՝ գրաբար, բարբառեր, գրականը, նաև մասսամբ ուսար լեզուներ։ Նա իր հովվաճների մեջ հայտնել ե, վոր ինքը հակառակ ե ավելորդ թարգմանությունների։ Իոլոր լեզուների մեջ ընդունված բառերը հարկավոր չե թարգմանել. որինակ՝ նա Յաղրում ե, յերբ ֆրակը թարգմանում են՝ պողապատ կամ կոտլետը՝ կողիք

Միաժամանակ, նա հակառակ եր արհեստական, փրուն, ճոռոմ լեզվական արտահայտություններին։ Նա բոլորովին չի հավանում Գամառ Քաթիպասի լեզուն և խիստ հավանում է Աթովյանի, Աղայանի, Գարեգին Մրկանձտյանի լեզուն՝ «Համով Հոտով»-ի, «Գրու-Բրուի», «Թորոս Աղօրոր» հեղինակի լեզուն։

Թումանյանի վերին աստիճանի խստապահանջ ե թարգմանության նկատմամբ։ Նա գտնում ե, վոր հայ գրականության մեջ առհասարակ լավ թարգմանությունը հազվագյուտ ե։ Եռյնիսկ նա չի հավանում Սաղաթյանի «Դե»-ի թարգմանությունը։ Նա պահանջ է գնում, վորպեսպի թարգմանությունը մրցի բնագրի հետ՝ նրան գերազանցելու համար։ Սա մի պահանջ ե, վորը գնում ելին նայել համաշխարհային նշանավոր բանաստեղծները։

Թումանյանի թարգմանության մեջ պետք է հրատակել յերկու նշանավոր հեղինակների արած թարգմանությունները . այս հեղինակներն են՝ Պուշկինը և Լեռմոնտովը : Նա ինքը Յուրի Վեսելովսկուն գրում է , վոր այս յերկու ռուս հեղինակները նրան շատ ավելի հարապատ են , քան Գամառ Քաթիպան . կամ Շահապիզը : Յեզ այս յերկու հեղինակների ստեղծագործությունների ուսումնասիրությունը նրան հնարավորություն են տվել այս յերկու ռուս կասիրկներին շատ շավ ըմբռնել և շատ շավ վերարտադրել հայերեն : Եատ հետաքրքրական է իմանալ , թե նա ինչպես է հասկանում և թարգմանում Պուշկինին : Ամենից առաջ պետք է նկատել , վոր Թումանյանը բառացի թարգմանություն չի անում և , յեթ Պուշկինի տեքստը համեմատենք Թումանյանի թարգմանության հետ , կտեսնենք , վոր յերբեմն վորոշ բառեր չի թարգմանել , կամ այս բառերի փոխարեն դրել ե այնպիսի բառնր , վորոնք չույց են տալիս , թե նա Պուշկինին ինչպես է ըմբռնում և հասկանում :

Բերենք մի որինակ . 1905 թվի հեղափոխության ժամանակ Թումանյանը թարգմանել է Աւեփան Շահումյանի առաջարկությամբ , Պուշկինի մի քառասողը .

« Ասում եմ քեզ և քո գահը

Միահեծան , դաման ցար ,

Յեզ քո , և քո վորդոց մանր

Դիտի տեսնեմ անպատճառ » :

Այս քառյակն իրուն թռուցիկ տպագել է , բայց յերբ

Դաշեմատում ենք Պողկինի տեքստի համայս թարգ-
մանաթարթը, տևածութ ենք, վոր պողկինի մոտ
աշարախներության բառը թուժանյանց դարձրելու
և անշատեառուա: Յեզ մյուս գետաքառուած ել նա, յեր-
թին Պողկինին պահպանուած է, նյութը՝ տեղայնա-
ցնուած է: Արքանակ, մեր քենագուատական գրակա-
նության մեջ մի յերկու պատահին բան նկատվել
է. վերցնենք Պողկինի «Ձրա՞նդար», ԵԸԸՆՅԱՏԱ
բառը, թարգմանելու և - շան լակունները: «Ձմրան
իրիկունա վոտանավորի մեջ դայակը, Պողկինի
վոտանավորում», նատաճ է պատահանի առաջ,
իսկ թուժանյանի թարգմանության մեջ՝ պատի
տակ, վորը շատ ավելի քնական է հայ գեղջուկի
տեսակենում, վորովհետեւ նա, հայ գեղջուկը, շատ
ավելի պատի տակ է նատաճ լինում, և իր Թորմո-
քը յերգում է պատի տակ: Նրա Պողկինից արած
թարգմանություններից պետք է հիշատակել «Ուեզի
յերգը», վորը մեր գրականության նվաճումներից
մեկն է: Պատմական կողորիտը, պատմական սպաս-
ություն այսուհեղ վերին աստիճանի հեջու է նա
պատկերապարթը: Այս թարգմանություններն են, վո-
րովից մասին առում են, թե չպիտես՝ բնագիրն է
լավ, թե թարգմանությունը:

Գալու հերմոնուսկի ստեղծագործություններ-
ից արած թարգմանություններին, պետք է ասենք,
վոր Թուժանյանը զատ է սիրել Լեռմոնտովին և
վոր Միայն սիրել է թարգմանությունների իմաստով,

այլև իր ստուգագործությունների վարչ մասն աշ-
խատել ե տաջ լեռն առողջակ շնչով : Հազոր է հեր-
ժոնտովի «Մօթիրի» թարգմանությունը : Յեկ միան-
գամայն սխալ ենք ամարում հետոն Աանվելյա-
նի այն հարթիքը, ոե «Մօթիրին» բնագրի վոգին
չի տալիս :

Ընդհակառակը թումանյանը վոչ միայն «Մօթիրի»
վոգին ե տվել, այլև «Մօթիրին» նրան վոգեվորել ե՝
ինքնուրույն ստեղծագործությունների համար : Թուման-
յանը գրել է «Մերժված Որենք» մի պոեմ, վորն
անպայման «Մօթիրի»-ի շնչով ե գրված : Կյստեղ արե-
զան սիրահարվում ե և թողնում վանքը : Հետագա-
յում, նա խստապահանջ ե լինում իր այդ յերկի վե-
բարերյալ և ձողովաճուիկ դուրս ե հանում : Թուման-
յանը ինչպես և Մաքսիմ Գորկին, վերին աստիճա-
նի խստապահանջ են իրենց յերկերի նկատմամբ,
մանավանդ իրենց սկզբնական գործերի նկատմամբ :

Առանձնապես պետք է հիշատակել նույն Թու-
մանյանի թարգմանությունները Շիլերի և Բայրոն-
իկ : Շիլերիկ թարգմանել ե «Կալանավորը», իսկ
Բայրոնիկ «Չարլի Հարոյլդ»-ի նախնրդանքը, վորը
նա տպել ե տվել «Հորիզոն» աշմանախի մեջ, Փի-
լիպոս Կարդապարյանի հրատարակությամբ :

Թումանյանն իր գրական ստեղծագործական
առաջին շրջանում առանձին հակում ե տաձել դեսի
Բայրոնը : Հայտնի նորվեգացի գրող՝ Գեորգ Բինգեն
ասել ե. «Ով վոր իր միջավայրից ոգուհ է, նա դի-

Մու և Բայրոնին:

Թումանյանը չոչ Մրացե թարգմանել է Բայրոնին, այլև իր թեքնուրույն Մի շարք վուանավորների մեջ պահպան է առվիս բայրոնյան շունչը:

ԱՅ

Այժմ անցնենք Թումանյանի կրած և թողած գրական ազգեցության խնդրին: Մենք մի շարք անգամ արդեն հրշատակեցինք Աղայանի անունը: Ծիրվանդագենն իր «Կյանքի բովիս» մեմուարների մեջ հայտնում են այն կարծիքը, վոր Թումանյանը իր ստեղծագործական քայլերն արել են Ղազարոս Աղայանի ռժանդակությամբ: Աղայանը յեղել են նրա ուսուցիչը: Ծիրվանդագեն Թումանյանին՝ անվանում են Աղայանի գրական սանը: Վոչ միայն գրական վարպետության խնդիրներում, վոչ միայն գրական ժանրերի ընդարձակման բնագավառում, այլև մի շարք հասարակական-քաղաքական խնդիրներում, Թումանյանը կողմնորոշվել են և գնացել Աղայանի բաց արաձնանապարհով, որինակ՝ թավառների, կալվաճատեների խնդիրը, Աղայանը «Յերկու քույր» վեպիկի մեջ արտահայտում է իր ատելությունը ու զայրութը թափառների դեմ: Նոյն զայրութն է հայտնում թափառների դեմ նաև «Հառաջանք» պոեմայի մեջ Թումանյանը:

Թումանյանը շատ է հավանում Աղայանի, լեզ-

զական կուլտուրան . Նա Գայառ Քաջիկայի տերերի մեջ
և Մեր արտերի շունչը չի առնում : Անպայման Աղայա-
նի Հեղինք Թումանյանը համույց և ստանօս, մո-
նականդ Մանկական բանաստեղծության մեջ, Աղա-
յանը Թումանյանը գեղարվեստական տիպարն է յե-
ցել : Չի կարելի ասել , վոր նա Աղայանին հետեւէլ
և կամ պատճենել : Թումանյանը շատ խոշոր տա-
ղանդ և և վերին աստիճանի ինքնուրույն հեղինակ,
և Աղայանիկ սովորել է և իր սեփական ստեղծագոր-
ծությունը ավել : Հենց ինքը՝ Թումանյանն այսպէս
էլ հասկանում և ազդեցությունը . Նա ասում է .
« ազդեցությունն այն սանրուցքն է , վորով սկսնա-
կը բարձրանում է դեպք ինքնուրույնություն »

Ի՞նչ նմանություն կա Աղայանի և Թումանյանի
մանկական բանաստեղծությունների մեջ : Նախ՝ թե
Աղայանը , և թե Թումանյանը Տանուելին կապում
են բնության և աշխատանքի հետ : « Բախտի
սպասող Հանեսի » մեջ Թումանյանը հրահանդել է
աշխատել և վոր բախտի սպասել : « Գալ հավի »
պատմության մեջ Թումանյանն ուսուցանում է .
վոր ով չի աշխատի , նա չի ուսիր : Հետո շատ կար-
վոր է նաև Թումանյանի մանկական լեզուն . առա-
ջին անգամ թիւր . գրականության մեջ Աղայանն էր .
վոր մանուկին խուեցրեց մանկական լեզուն : Ման-
կական լեզուի հրանալի նմուշներ ավել է նաև Թու-
մանյանը : Թումանյանը մանկական գրականության
միջոցով կազմում է ճրիակերության դեմ : Բայց ի բար-

կե, Բաժանակի ամենից մեծ ուսուցիչը մնաւ և
մեր ժողովուրդը : Աեւ իր սկսրծական գործերի
մեջ Թումանյանը զույ և տվել, վոր հայ նոր գրա-
կանության համար պետք է աղբյուր Յառայի, զո-
գեվորության պահակ Յառայի մեր ժողովրդական
պրականությունը : Այս մասին նա խոսել է իր նը-
շանավոր «Յանապարհորդություն» հոդված «աշ-
խատության մեջ» :

Երրորդականութեան պատմում է իր «Պատերազմի
վայրից» և հիշողությունների մեջ, վոր Թումանյանը
նույնիսկ ռազմականում հայ գյուղացիներին իր
զորջն եր Տավաքում և Նրանց զանազան բաներ
պատմել տայիր և վորոշ բաներ անցկացնում իր
հրշատակարանի մեջ :

Մի նոր բան, վոր Թումանյանի մանկական
վոտանավորների մեջ կա, որ աշխատանքի կուտն
ե : «Եերեվ և Կուսր և վոտանավորի մեջ նոյնիսկ
յերկնային լուսատուներին պատերացնում է աշխա-
տանքի պրոցեսի մեջ : Կամ «Մանուկ» ու զորը»՝
վոտանավորի մեջ՝ «Դու վոր՝ սարեն կուգաս, զրիկ,»՝
այնուեց ել խոսում է Ժիր այգեապանի մասին : Այս աշ-
խատանքի կուլոր գտնվում է նաև մեր ժողովրդա-
կան բանաստեղծության մեջ : Խասպինք, վոր Թուման-
յանը հազարում է Սրբանձայանին : Սրբանձայանի
յերկերի մեջ Գոլիերի նյութերը Թումանյանը բա-
կական մեծ շափառ ոգուագործել . իր «Քաջ նազար»-ը
և Սրբանձայանի «Համալ-Հառով»-ի Քուկորային նյու-

թերից և վերպրել : Ինչպես Աղայանի նկատմամբ , այն-
պէս Եւ Տողովրդական ստեղծագործության նկատմամբ ,
Թումանյանը Վոչ թէ կուրորէն նժանվել է , այլ ստեղ-
ծագործել : Նա խկապես հանդիսացել է Տողովրդական
շերդիւ . Վորո կապված է Տողովրդի հետ շատ սերտ
կապով : Յերե անմեռ է Տողովրդով : յեթ անմեռ
է Տողովրդական պոեմիան , անպայման այդ անձանու-
թյունը վերաբերվում է . Նաև մեր Տողովրդական քա-
նակտեղներին : Նա Գոլկուրային նյութերն այնպես է
ստեղծագործել . ինչպես ուսու խոշոր բանաստեղծ՝
Նեկրասովը : Նա Տողովրդից առաջ նյութը յենթարկել է
իր գեղարվեստական նպատակներին . իր հիմնական
իրեային : Արա հետ միասին , մշակում է ինքնույրույն
արվեստ՝ թէ տաղաղափության , յեզ թէ կոմպուտիս-
այի տէսակենտիկ :

Շատ հետաքրքրական է նկատել , վոր « Մանուկն
ո ջուրը » մշակվել է Նաև մեր միջնադարյան , գրա-
կանության մեջ : « Ջուր գու յոր լեռնն կուգաս ,
իս պառ ջրիկ ու անուշիկ » : Շինուան ել « Մի կա-
լիլ մնջր »-ի պատմությունը . Վարդան Այգեկյուն
առակնելի մնջը կա : Անպայման Տողովրդական նյու-
թը մշակում է Թումանյանն իր ստեղծագործության
պոետիկայով , Խունունելու : իր անհատական ստեղծա-
գործությունը և Տողովրդական ստեղծագործության
պոետիկան : Նա գնում է Տողովրդի բազ արած Հա-
նապարհով և այդ Հանապարհն ուղիղ Հանապարհներ :
Ինչպես քիչ առաջ ասացրեք Նա չի նմանվում ,

պատճենում, և գողովրդի սովորութ իումը ուշիցիցից
պարզություն, նորիքական կրկնություններ, և ողովրդա-
կան խոսուն տակորրաներ, աճականների կիրառութ և այլն:

Թուժանանն իր խոհ խոստովանությամբ ասել է,
վոր-ցն մոտ նմ պղացել իմ արարն ուս յերկու խո-
չոր բանաստեղծներին՝ Պուշկինին և Լերմոնտովին:

Եսացինք, վոր նա խոստովանվել է, վոր Պուշկի-
նին իրեն ամենի հարազատ և պղում, քան Գաման
Քաթրիպային: Պուշկինն իր ստեղծագործության վոր
կողմերով և հրապուրել Թուժանյանին: Թուժանյան-
ին գրավել է այն, վոր Պուշկինի ստեղծագործության
մեջ փայլում են Տողովրդայնությունը, ոճալիութը, դե-
մուրատական հեղափոխական հեռանկարները: Իռու
գրող Կորութնկոցի հետ խոսելով, Թուժանյանը ցույ
ե տալիս, վոր նա սիրում է Պուշկինին հատկապես:
Պուշկինի այն բանաստեղծությունները, վորտեղ Պուշ-
կինո կարողացել ե ստեղծագործել Ժողովրդական
ստեղծագործական բազային հիման վրա:

Վոր միայն բանաստեղծ Պուշկինը, այսև արձա-
կացյալ Պուշկինին իր ստեղծագործությամբ հարազատ է
յեղն, Թուժանյանին: Այս կառաջիկ շատ հետաքրքրական
և համեմատել Պուշկինի Աղանավոր՝ պահապայի հոր-
դություն գեղի Երկրություն, Թուժանյանի՝ ու Լոռու
կատարած հանապարհությունն ու հետ: Այս յերկու
գործերի մեջ հեղինակները ցարիւմին հակադրվում
են և բազանայտ քաղաքական համակրանք նու տա-
ճում դեպի Տողովրդը և Տողովրդական ստեղծագոր-

ձությունը. Թումանյանն իր այս գործի մեջ հարձակվում է հայ նախրոնալիուս գրողների վրա, վորովք հայ զյուղացու ճակատի ամպերը չեն նկատում, այլ յերգում են Մասիսի ամպերը:

Հերմոնուովի մասին Թումանյանը գրել է գիրշապատ Վարդապարյաննեն, թե՝ յես ամրացապես է երմոնովական նմ վոր թե գրությամբ, այլ բնությամբ և այդ հայտնի, խոշոր բանաստեղծի հասարակական թախինը նա իրենց է համարում և այդ թախին բաժանում է համարում իրեն, և Վարդապարյանին ասում են՝ վոր ճիշտ ես ասում, թե՝ յես թախին յերգի եմ:

Հիմնական ազդեցություն Թումանյանը կրուն այդ հեղինակներից: Բայց յեթե հատուկ ուսումնասիրություն կատարենք, Թումանյանի յերկերի մեջ կարելի յե գտնել մի շարք մանրամասնություններ, վորոնք գործ են աճում այս կամ այն հայ և ուսար հեղինակները: Այս նմանությունը կարող է նաև պատահական նմանություն լինել, բայց վերջի վերջու մի քանի տեղեր այս նմանությունը բավականից աշխար յե ընկնամ: Յեթե վերցնենք նրա «Արքամարց» դա նըման է ավատրիակի Նշանավոր գրամատուրա Գրիշպարուի և Ալիքների և սիրո յերգը» պաշտքին: Յերկու ստեղծագործությունների մեջ եւ կռվիարծակ աղջրկները Ֆովի օնդումում են իրենց սրբազնին, յերկու գեղքում եւ լոյսը հանգչում եւ տղաները մեռնում են:

Թումանյանը վորոշ թեվայոր խոսքերուուի, վորոնք մենք գտնում ենք և այլ հեղինակների մեջ: Որինակ՝ Թու-

մանաքը այս խոսքերը, վորե ասում է « Կյանք յերակ է, յերակն ել մի Կյանք»: Ծովալիսի մոտ կա նման արտահայտություն: Հին գերսանական եպոսի մեջ ել մենք տեսնում ենք վոր աշուղին ողարկում են իրու սիրո պատվիրակ և աշուղը կնոջ առաջ գովում է այս կամ այն հերոսին, նույն բանը մենք տեսնում ենք Հովհաննես Թումանյանի « Թմիաբերդի առում »-ի մեջ:

Նույնը պետք է ասել նաև հեքիաթների նկատմամբ: Թումանյանի մի շարք հեքիաթներն իրենց սյուժեյով նման են Գրիմ յեղբայրների հեքիաթներին: Այս նմանությունն իհարկե վոշինչ չի ապացուցում և այս նմանության վրա հենված վաշ մի դրական յակարակացություն չի կարելի անել և ասել, վոր Թումանյանը մոխտ է առել այս կամ այն հեղինակից: Այս նմանության պատճենու ընդհանուր ժողովրդական ստեղծագործման հիմքնել, վորից ոգտվել են նաև ուսուցչերը.

VIII

Այժմ անցնենք կյուրիկ խնդրին: Ինչ ունենք մենք սովորելու թումանյանից և ինչպես պետք է ոգտագործել նրա ժառանգությունը: Ինչ վերաբերվում է Թողած ազդեցությանը, պետք է ասենք, վոր Թումանյանի ազդեցությունը շատ խորեն յեղել մեր գրականության մեջ: Նրա աշունը միշտ դրել են Աբովյանի,

Դռաշխանի, Աղայանի կողքին և աշխատել են Կոչյ տակ,
վոր մեր Ենթաշինարարության բնագավառում, մեր
Ժողովրդական քանաստեղծության մշակման մարզում
առհասարակ այս գրողները շատ բան ունեն ընթեա-
նուր : Յեկ հատկապն պետք է ասել, Ժանրերի հարը-
տությամբ, բավմականությամբ և Ժողովրդական ստեղ-
ծագործության պոետիկայի շատ հաջող գործածությամբ
Թումանյանը մեր գրականության մեջ զեղարվեստա-
կան դաստիարակիլ և ուսուրի և հանդիսացնել : Այս
իմաստով, պետք է ասենք, վոր Վահան Միրաքյանի
«Հայվարի Վարս» թե բովանդակությամբ, թե գեղար-
վեստական մշակումով, թե Ժողովրդական պոետիկայի
կիրառում բավմական հարապատ և Թումանյանի ստեղ-
ծագործությանը : Ինչպես վոր Աղայանը Թումանյանի
առաջ ճանապարհ է բաց արել, այնպես էլ Թուման-
յանը Վահան Միրաքյանի առաջ ճանապարհ հարթել :
«Դրավդրա»-ն գրում է «Անցյալի մեջ արվես-
տագետները պատկանում են աշխատավոր Ժողովրդին,
Նրանց ջանքերը վուր շեն անցել, Նրանք լավագույն
մտքեր են առաջադրել, մտքեր, վորոնք ոգնել են
Ժողովրդին առաջ ընթանալու և սրանով իսկ զանելու
պատագրման ուղիները» :

Թումանյանը պատկանում է հայ անցյալի այն
մեջ արվեստագետների թվին, վորոնք միշտ հոյս են
դրել ապագայի պայծառության վրա : Նա զրել է իր
նշանակոր տողերն այն ձամանակ, յերբ ցարիկմէ
արյունաբռու իշխողի գնրումն եր . «Կամ մի որ, կընկեր

Ներկան վատ շվերը դաժան, Նրա ամենաքնների վրա
կհիմնելի քուազոր ապագան»։ Սա շատ է հիշեցում
Պուշկինի այն թեսչը, վոր նա պետք է թագավորի և
նրա վորդու մահը տեսնի շարաբն գությամբ։

Նշանավոր քրանսիակի գրող Ռիգրոն ասել է
«Յես շատ եմ մտածել ապագայի մասին, նա չի կա-
րող մոռանալ ինձ»։ Նոյնը կարող է ասել և թուման-
յանը, այն թումանյանը, վորը Նալբանդյանից հետո
մեր գենոկրատական ռեալիզմի ամենախոշոր Ներկա-
յակուրիշն է և վորդես այդպիսին, նա ինչպես և
Պուշկինը ուսու գրականության համար, հանդիսանում
էն գրական հանճարեր, վորոնցով պարհենում են
իրենց ժողովուրդները։

«Պրավդա»-Ն Պուշկինի 100-ամյակի առթիվ ասել
է «Այսոր է վոր Պուշկինը դառնում ժողովրդական թանա-
տեղ»։ Վորովհետեւ այսոր մեր ժողովուրդը Պուշկինին կար-
դում է, իսկ այն ժամանակ, յերբ Պուշկինը գրում եր՝ Նրան
շնորհ կարդում»։

Նոյն բանը կարելի յէ ասել թումանյանի մասին,
վոր այսոր թումանյանը վոշ միայն իր յերկերով և ժողովրդա-
կանացն, այլև նրանով, վոր մեր ժողովուրդը նրան կարդում է։

Մեր սկսնակ խորհրդային գրողները ինչ պետք է սո-
վորեն թումանյանից։ Պետք է ոդինակեն թումանյանի ժողո-
վրդայնությունը, պարզությունը։ Այսորվա մեր սկսնակ բա-
նաստեղջը կարող է սովորել Նրա պես արձագանքել իր ժա-
մանակի մեջ խնդիրներին։ Որինակների յէ նաև թումանյանի
ուսալիկմը։ ահա թե ինչը պետք է մենի սկսնակ գրող-

Ների իդեալը:

Այդ իդեալի մասին գաղափար տաշու համար
հիշատակենք Հիջնագարյան հայտնի յերգիւ Յրիկի
խոսքը « Այս բավերին յես նմանի , վոր վորը վոր-
ի վոր հավանի » :

(ln)

A 2228